

*Załącznik do Uchwały Nr/2024
Zarządu Powiatu Radomskiego
z dnia 2024 r.*

**PROJEKT
PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU RADOMSKIEGO
NA LATA 2024-2028**

Uzgodniono:
Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie
Delegatura w Radomiu
pismo znak:
z dnia

**Powiat Radomski
Radom 2024**

Spis treści:

	Wprowadzenie.....	str. 3
I.	Podstawa prawna opracowania Powiatowego Programu Opieki Nad Zabytkami.....	str. 5
II.	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	str. 6
	a) Konstytucja.....	str. 6
	b) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.....	str. 8
	c) Dodatkowe uregulowania prawne.....	str. 10
	d) Pozostałe akty prawne.....	str. 12
	e) Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody Ochrony Dziedzictwa Kulturowego	str. 12
	f) Inne akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków.....	str. 13
	g) Dotacje.....	str. 14
	h) Formy prawne ochrony zabytków.....	str. 15
III.	Uwarunkowania zewnętrzne Ochrony Dziedzictwa Kulturowego w Powiecie Radomskim	str. 19
	a) Na poziomie ogólnokrajowym.....	str. 19
	b) Na poziomie wojewódzkim.....	str. 22
IV.	Charakterystyka Powiatu Radomskiego.....	str. 28
	a) Zarys uwarunkowań geograficznych.....	str. 28
	b) Zarys uwarunkowań historycznych.....	str. 29
	c) Zabytki w Powiecie Radomskim.....	str. 30
V.	Zabytki wpisane do rejestru Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.....	str. 42
	a) Zabytki nieruchome.....	str. 42
	b) Zabytki ruchome.....	str. 50
	c) Zabytki archeologiczne.....	str. 55
VI.	Ocena Stanu Dziedzictwa Kulturowego Powiatu – analiza szans i zagrożeń.....	str. 58
VII.	Komunikacja, porozumienie i współpraca w obszarze ochrony zabytków Powiatu Radomskiego.....	str. 61
VIII.	Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki Nad Zabytkami.....	str. 64
IX.	Zasady oceny realizacji Powiatowego Programu Ochrony Nad Zabytkami.....	str. 64
X.	Źródła finansowania Programu Opieki Nad Zabytkami.....	str. 65
XI.	Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków.....	str. 67
	Podsumowanie.....	str. 68

Wprowadzenie

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe Powiatu Radomskiego. Program ma na celu wskazanie zasadniczych kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami wraz z popularyzacją dóbr kultury i środowiska w latach 2024-2028. W szczególności dokument ma posłużyć koordynacji przedsięwzięć podejmowanych w powiecie na rzecz opieki nad zabytkami, przy poszanowaniu kompetencji własnych, samorządów gminnych oraz stworzeniu płaszczyzny do współpracy nie tylko z prywatnymi właścicielami zabytków czy ich użytkownikami, ale również z lokalną społecznością oraz wszystkimi innymi podmiotami zaangażowanymi w działania na rzecz ochrony dóbr kultury.

Założenia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami (zwanego w dalszej części opracowania Programem) opierają się na misji włączenia problemów z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami do systemu zadań strategicznych powiatu. Za priorytety uznano ochronę dziedzictwa kulturowego przy wykorzystaniu potencjału przyrodniczego powiatu, promocję i edukację oraz tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym. Zaplanowane działania skierowane są głównie na zahamowanie procesów degradacji zabytków i w miarę możliwości doprowadzenie ich stanu do poprawy, przy jednoczesnym zwiększeniu atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu i równoległym budowaniu baz wiedzy o lokalnych zasobach dziedzictwa kulturowego. Realizacja wskazanych zadań odbywać się będzie z uwzględnieniem uwarunkowań krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego oraz uwarunkowań ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.

Istotne znaczenie w Programie odgrywa postulat pobudzenia w mieszkańcach powiatu świadomości wspólnoty kulturowej i wzmocnienia ich tożsamości z miejscem zamieszkania. Uwrażliwienie na przedmiotowe kwestie, chociażby poprzez zaplanowane działania o charakterze informacyjnym i edukacyjnym, powinno spowodować poprawę stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego. Natomiast upowszechnienie wiedzy o zabytkach oraz eksponowanie i promowanie dóbr kultury powiatu w kraju i poza jego granicami może znacznie przyczynić się do zwiększenia zainteresowania regionem pod względem turystycznym, co w konsekwencji przełoży się również na lokalną gospodarkę. Ponadto, wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych zacieśnia więzy, sprzyja integracji i minimalizuje niektóre negatywne skutki globalizacji.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jako dokument o charakterze strategicznym stanowi podstawę dla określenia – w perspektywie czterech lat – zasadniczych kierunków działań i zadań mających na celu zachowanie lokalnego środowiska kulturowego, a także w miarę możliwości poprawy jego stanu. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych przedsięwzięć dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Realizacja założeń Programu przyczyni się do współpracy między samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta, prowadzona dotychczas oraz rozwijana w kolejnych latach, powinna przynieść lokalnej społeczności wymierne korzyści – zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Program ma na celu wskazywać konieczne do wykonania zadania i sugerować sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych.

Główną ideą Programu jest wyznaczenie kierunków działań pozwalających osiągnąć odczuwalną i akceptowaną społecznie poprawę w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie Powiatu Radomskiego. Niezwykle ważnym jest, aby działania czynione w tych kierunkach były wykonywane przy czynnym i świadomym współudziale społeczności lokalnej. Obowiązkiem samorządu powiatu jest z kolei podnoszenie świadomości społecznej w zakresie opieki nad zabytkami oraz efektywne usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki, jak również tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

Program stanowi kontynuację Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Radomskiego na lata 2020-2023.

I. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami został opracowany w związku z realizacją ustawowych zadań powiatu wynikających z ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 107) oraz zadań o charakterze ochronnym z ustawy dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.).

Zgodnie art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy o samorządzie powiatowym, powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Mają one charakter komplementarny i dotyczą tych celów, których z określonych względów nie można realizować na szczeblu gminy. Równolegle, w myśl art. 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawodawca zobowiązał zarządy powiatów do sporządzania czteroletnich powiatowych programów opieki nad zabytkami.

Program ma na celu w szczególności:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Powiatowy program opieki nad zabytkami przyjmuje Rada Powiatu po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Natomiast z realizacji programu Zarząd Powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Powiatu (art. 87 ust. 5).

II. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Polski system prawny gwarantuje ochronę całości dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), tworząc szereg regulacji zarówno na poziomie ustawowym, jak i na poziomie aktów wykonawczych.

a) Konstytucja

Najważniejszym aktem prawnym nakładającym na Państwo obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego i przekazania go kolejnym pokoleniom jest **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.** (t.j. Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483, z późn. zm.).

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa narodowego w Polsce (art. 5), stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6 ust. 1), wskazuje, że ochrona środowiska (w tym zabytków) jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela (art. 86).

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określa politykę zarządzania zabytkami oraz wyznacza główne zadania Państwa oraz obywateli.

Już w **Preambule** ustawodawca wyartykułował przedmiotowy obowiązek następująco: „[...] my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej [...] wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku [...] ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej...”.

W **art. 5 Konstytucji RP** znajdziemy odniesienie do obowiązku strzeżenia dziedzictwa narodowego: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

W **art. 6 Konstytucji RP** ustawodawca wskazuje istotę i obowiązek ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z art. 6 ust. 1 „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Natomiast w myśl art. 6 ust. 2 „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

W **art. 12 Konstytucji RP** – Starosta, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym, wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Art. 50 ust. 3 Konstytucji RP mówi, iż w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, Starosta, na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może być na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wywłaszczony przez Starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

Art. 71 ust. 1 i ust 2 Konstytucji RP - zakładają sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku przez osoby fizyczne lub jednostki organizacyjne posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.

Zgodnie z brzmieniem **art. 73 Konstytucji RP** „Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”.

Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Art. 81 Konstytucji RP - określa możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków przez organ stanowiący powiat, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zgodnie z art. 77 może obejmować nakłady konieczne na:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,

15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
17. zakup i montaż instalacji przeciw włamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Ustawa zasadnicza mówi nie tylko o odpowiedzialności konstytucyjnej Państwa, ale również nakłada taki obowiązek na każdego obywatela, wskazując w **art. 82**, że „Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne”, a w art. 86, iż: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

Art. 103 Konstytucji RP - określa wyłączne kompetencje Starosty w zakresie powoływania społecznych opiekunów zabytków. Na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Starosta ustanawia społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. Równocześnie Starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków. Osobie fizycznej pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków Starosta wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków, natomiast osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, Starosta wydaje zaświadczenie, które zawiera informację o nadaniu uprawnień opiekuna.

Spółeczni opiekunowie zabytków podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniają wiedzę o zabytkach.

b) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Podstawowym aktem prawnym regulującym kwestie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840, z późn. zm.). Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. W art. 3 ustawa wprowadza definicje zabytku, zabytku nieruchomego, zabytku ruchomego oraz zabytku archeologicznego.

Zgodnie z brzmieniem **art. 3** ww. Ustawy, zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w punkcie 1 (odesłanie do definicji zabytku). Natomiast zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w punkcie 1 (odesłanie do definicji zabytku). Zabytek archeologiczny zaś, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Ustawa rozróżnia kompetencje i obowiązki w działaniach przy zabytkach na ochronę i opiekę. Ochrona zabytków polega na podejmowaniu działań przez organy administracji publicznej, a opieka należy do obowiązków właścicieli zabytków.

Zgodnie z **art. 4** ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami **ochrona zabytków** polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Natomiast **opieka nad zabytkiem**, w myśl **art. 5** przedmiotowej Ustawy, sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Zgodnie z **art. 18** Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, uwzględnia się również przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje organy ochrony zabytków z wyszczególnieniem ich kompetencji. Zgodnie z treścią art. 89 przedmiotowej ustawy są nimi: Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków, oraz Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków, zaś Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

Art. 50 ust. 1 Ustawy reguluje ochronę zabytku ruchomego w przypadku wystąpienia zagrożenia polegającego na możliwości zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, albo na Listę Skarbów Dziedzictwa. W takim przypadku Wojewódzki Konserwator Zabytków ma uprawnienie do wydania decyzji o zabezpieczeniu zabytku ruchomego, który został wpisany do rejestru, zaś Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego wydaje, decyzję o zabezpieczeniu zabytku ruchomego wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa. Zabezpieczenie to następuje w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia i polega na przekazaniu zabytku – w zależności od jego rodzaju - do muzeum, archiwum lub biblioteki.

Zgodnie z **art. 50 ust. 3** Ustawy, w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, Starosta, na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia.

W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:

- zabytek ruchomy może być przejęty przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku,
- zabytek nieruchomy może być wywłaszczony przez Starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

c) Dodatkowe uregulowania prawne

Dodatkowe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają m.in.:

- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. 2023 poz. 977, z późn. zm.)

Ustawa precyzuje, co powinno być uwzględniane podczas sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym należy uwzględnić wymagania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesnej.

- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2024 poz. 725, z późn. zm.)

Ustawa traktuje zabytki w sposób szczególny i podkreśla fakt, że obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. 2024 poz. 54, z późn. zm.)

Ustawa wskazuje, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych. Dodatkowo ustanawia, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania: polityk, strategii, planów lub programów powinna: określać, analizować i oceniać przewidywane, znaczące oddziaływanie na środowisko, a także zabytki.

- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2023 poz. 1336, z późn. zm.)

Ustawa określa m. in. procedury dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską. Wojewódzki Konserwator Zabytków wydaje zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenów nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. 2023 poz. 344, z późn. zm.)

Ustawa mówi, że jednym z celów publicznych jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz precyzuje, jakie działania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Zgodnie z zapisami Ustawy sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków oraz cmentarzy ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz.U. 2024 poz. 87)

W rozumieniu niniejszej ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Ustawa określa, że sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury oraz, że prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. 2023 poz. 571 z późn. zm.)

Ustawa informuje, że jednostki samorządu terytorialnego mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe/stowarzyszenia.

Jednostki samorządu terytorialnego mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe. Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zawierają:

- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. 2022 poz. 385)
Ustawa zawiera zapisy o przechowywaniu, zabezpieczaniu i udostępnianiu zabytków. Ustawa mówi, iż Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określa, w drodze rozporządzenia, zakres, formy i sposób ewidencjonowania zabytków w muzeach.
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. 2022 poz. 2393)
Biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy, które zawiera Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz.U. 2020 poz. 164, z późn. zm.). Narodowy zasób archiwalny służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

d) Pozostałe akty prawne

1. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 107);
2. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 997, z późn. zm.);
3. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 344, z późn. zm.);
4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 54, z późn. zm.);
5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1336, z późn. zm.);
6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 725, z późn. zm.);
7. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87);
8. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2509);
9. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 571, z późn. zm.);
10. Ustawa z 14 lipca 1983 r o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164, z późn. zm);
11. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 278, z późn. zm.);
12. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
13. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393);
14. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 576.);
15. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2337);
16. Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1637).

e) Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody ochrony dziedzictwa kulturowego

1. Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212) oraz Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r. do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 248),
2. Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106),
3. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190),
4. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018),

5. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz. U. z 2007 r. Nr 215, poz. 1585),
6. Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564)
7. Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 210),
8. Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98).

f) Inne akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków

1. Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 30, poz. 259),
2. Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 roku Nr 71, poz. 650),
3. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 75, poz. 706),
4. Rozporządzenie Rady Ministrów z 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 roku Nr 102, poz. 1066),
5. Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w zakresie opieki nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2020 poz. 1901),
6. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz.U.2004.124.1304 z późn. zm.);
7. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U.2004.212.2153);
8. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 roku Nr 89, poz. 510),
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz.U. 2021 poz. 56),
10. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U.2014 poz. 110);
11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz.U.2015.1275);
12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz.U.2017.928);
13. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz.U.2017.1384);
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t.j. Dz.U.2023.2425);

15. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1470),

g) Dotacje

Ustawodawca w art. 81 dopuszcza możliwość udzielenia przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Udzielenie dotacji może się odbywać wyłącznie na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zgodnie z art. 77 może obejmować nakłady konieczne na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Łączna kwota dotacji udzielonych przez organ stanowiący powiat nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Zgodnie z art. 50 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.), w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, Starosta, na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia.

W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może, na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków być: przejęty przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku.

Powiat Radomski Uchwałą Nr 547/LII/2023 Rady Powiatu w Radomiu w Radomiu z dnia 3 marca 2023 r. w sprawie wprowadzenia zasad określających udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych lub znajdujących się na terenie Powiatu Radomskiego, określił zasady udzielania dotacji celowej, zwanej dalej „dotacją” na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, zwane dalej pracami przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, zwanym dalej zabytkiem”, położonych lub znajdujących się na terenie Powiatu Radomskiego, które spełniają co najmniej jedno z kryteriów:

- jest z złym stanie technicznym
- posiada istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe
- wzbogaca ofertę turystyczną i kulturalną Powiatu

Dbłość o zabytki, niezależnie od ich stanu własnościowego leży również w gestii władz samorządowych oraz mieszkańców powiatu, przyznane dotację otworzą możliwość poprawy obecnego stanu zabytków a wprowadzenie zasad umożliwi wsparcie działań służących zapewnieniu ochrony i opieki nad zabytkami, a przez to także włączenie się w ochronie dziedzictwa narodowego i kulturowego, którego elementy w znaczącej liczbie występują na obszarze powiatu radomskiego.

Zasady określające udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków ma również na celu realizację zadań powiatu wynikających z art. 4 ust. 1 pkt 7 i art. 12 pkt. 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 107).

W ramach w/w Programu, Powiat Radomski przyznał:

1. dotację celową na realizację zadania pn. „Remont konserwatorski budynku kościoła pw. św. Barbary w Pionkach” przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków i znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków z terenu Powiatu Radomskiego;
2. dotację celową na realizację zadania pn.: „Konserwacja polichromii w prezbiterium Kościoła pw. Wniebowzięcia NMP w Iłży”, przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków i znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków z terenu Powiatu Radomskiego.

h) Formy prawne ochrony zabytków

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840, z późn. zm.) formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu, bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek.

Rejestr zabytków prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Z wnioskiem o taki wpis, w świetle obowiązującej ustawy, może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Takich wniosków nie mogą składać użytkownicy zabytku oraz organy powiatu i gminy. Wojewódzki Konserwator Zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków.

Dla sprawowania skutecznej ochrony zabytków nieruchomych, szczególnie wpisanych do rejestru, Wojewódzki Konserwator Zabytków ma w związku z tym możliwość podejmowania działań ochronnych także w stosunku do terenów położonych wokół zabytków. W stosunku do obiektów objętych prawomocną decyzją o wpisie do rejestru zabytków zachodzi obowiązek uzyskiwania pozwoleń Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wszelkie prace, które mają wpływ na stan, postać lub sposób użytkowania zabytku. Pozwolenia te nie zwalniają właściciela obiektu od obowiązku uzyskania innych pozwoleń wymaganych prawem, ale brak pozwolenia konserwatorskiego czyni inne uzgodnienia nieskutecznymi.

Informację o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru oraz o ostatecznym zakończeniu tego postępowania Wojewódzki Konserwator Zabytków przekazuje niezwłocznie właściwemu Staroście.

wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa

Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

- archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,
- wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat, wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w punkcie 2 lit. c i d, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w punkcie 2 lit. a i b, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,

- oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w punkcie 2 lit. a, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
- pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
- środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- innych kategorii, niewymienionych w punktach powyżej, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro.

Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa dokonuje się na podstawie decyzji wydanej przez Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

- uznanie za pomnik historii

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Rysunek 2. Logo pomnika historii.

- utworzenie parku kulturowego
Tworzenie parku kulturowego ma na celu ochronę krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć rada gminy na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Utworzenie parku kulturowego zależy od inicjatywy i decyzji rady gminy. Rada gminy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy. Na obszarze parku kulturowego mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia, dotyczące w szczególności prowadzenia robót budowlanych oraz działalności handlowej, usługowej, przemysłowej i rolniczej, zmiany sposobu użytkowania zabytków nieruchomych, składowania bądź magazynowania odpadów oraz umieszczania tablic, napisów i ogłoszeń reklamowych.
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zabytki nieruchome, rejestrowe, powinny być oznaczone wzorem znaku informacyjnego, który przedstawiony jest poniżej. Za jego umieszczenie odpowiedzialny jest Starosta danego powiatu. Na mocy **art. 12** Ustawy Starosta, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Wzór i wymiary znaku określa Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. (Dz.U. 2004 Nr 30 poz. 259). Poniżej znajduje się wzór znaku. Powinien on być wykonany z blachy w kształcie pięciokątnej tarczy o wymiarach 185mm x 100mm. Tarcza skierowana winna być ostrzem w dół, a w jej polu – prócz znaku Błękitnej Tarczy zgodnej z Konwencją Haską z 1954 r. – w jej górnej części zamieszczony powinien być napis „Zabytek chroniony prawem”.

Rysunek 1. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

III. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W POWIECIE RADOMSKIM.

Podstawą prawną opracowania Programu opieki nad zabytkami dla Powiatu Radomskiego na lata 2024 – 2028 jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Program podlega publikacji w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym.

1. Cele programów opieki nad zabytkami definiuje art. 87 ust. 1:
 - a) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
 - b) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
 - c) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
 - d) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
 - e) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
 - f) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
 - g) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Zgodnie z cytowaną Ustawą, podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków. Ustawa nie zobowiązuje powiatu do tworzenia ewidencji zabytków. Obowiązek taki mają gminy oraz Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Ustawa, po za formami ochrony zabytków określa też organy ochrony zabytków, którymi są Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i Wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Niniejszy program powstał w relacji do następujących dokumentów o zasięgu ogólnokrajowym i wojewódzkim.

a) Na poziomie ogólnokrajowym:

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 (Uchwała Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2023 r.)

Krajowy program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Celem głównym „Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026” jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce.

Celem programu jest również zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Do realizacji tego celu opracowano trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości,
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków,
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Do realizacji wszystkich celów i zadań wymienionych w Krajowym Programie 2023-2026 opracowano szczegółowy harmonogram wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka.

Istotnym rozwiązaniem, porządkującym zagadnienia przedstawione w Krajowym Programie i uwzględnionym na każdym etapie prac nad dokumentem, są kierunki działań wskazujące na konkretne zadania priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2026 r.

Najważniejsze cele programu:

1. Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:
 - model i system wartościowania zabytków;
 - plany zarządzania dla pomników historii;
 - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
 - system bezpieczeństwa zabytków;
 - projektowanie konserwatorskie.
2. Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:
 - wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym
 - udostępnianie zasobu archiwalnego;
 - promocja portalu zabytek.pl
 - rozwój programu mapapowiatu.pl
3. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:
 - włączenie tematyki ochrony zabytków i opieki nad zabytkami do procesu edukacji szkolnej;
 - kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
 - wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.
 - Konferencje zw. z tematyką ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
4. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:
 - wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
 - warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
 - wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
 - inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów,
 - podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;

➤ Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r.)

Znaczenie dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest ważne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie.

Koncepcja kładzie nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje również zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. Uwzględnia także problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

➤ Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.)

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 (współdziałanie, kultura, kreatywność). SRKS stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.

Głównym celem SRKS jest zatem wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

➤ Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Rada Ministrów przyjęła uchwałę w sprawie przyjęcia „Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030” przedłożoną przez Ministra Inwestycji i Rozwoju. „Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030” (KSRR 2030) to podstawowy dokument strategiczny polityki regionalnej Państwa.

Celem głównym Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030 jest efektywne wykorzystanie wewnętrznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym. Dookreśla on zatem II cel szczegółowy SOR – Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony. Cel główny polityki regionalnej do roku 2030 będzie realizowany w oparciu o trzy uzupełniające się cele szczegółowe:

Cel szczegółowy I: zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym;

Cel szczegółowy II: wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych;

Cel szczegółowy III: podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

KSRR 2030 jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej Państwa w perspektywie do 2030 r. Strategia ta jest zbiorem wspólnych wartości, zasad współpracy rządu i samorządów oraz partnerów społeczno - gospodarczych na rzecz rozwoju kraju i województw. Dokument określa systemowe ramy prowadzenia polityki regionalnej zarówno przez rząd wobec regionów, jak i wewnątrzregionalne. Odegra on w nadchodzących latach ważną rolę w procesie programowania środków publicznych, w tym funduszy UE.

b) Na poziomie wojewódzkim:

➤ „Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022- 2025”

Program stanowi uszczegółowienie dziedzinowe Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030 Innowacyjne Mazowsze, zapisujące całość polityki opieki nad zabytkami samorządu województwa, jaka będzie realizowana do roku 2030 i dodatkowo wyznacza rezerwę programową zamierzeń co do opieki nad zabytkami przez kolejne dwa lata. W stosunku do ogólnej Strategii 2030 Innowacyjne Mazowsze dokument jest więc strategicznym programem tematyczno-etapowym: ustanawia politykę publiczną w jednym zakresie tematycznym – opieki nad zabytkami, w horyzoncie 2025 r.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025 diagnozuje trzy kluczowe problemy w odpowiedzi na które wyznaczono trzy obszary strategiczne (obszary koncentracji działań) w których lokowane będą propozycje rozwiązań tych problemów, a więc – poszczególne cele strategiczne i przedsięwzięcia służące realizacji tych celów.

a) Obszar Strategiczny A: edukacja kształtująca świadomość i postawy.

Kluczowy problem: niewystarczająca świadomość wartości dziedzictwa wśród interesariuszy, niewłaściwe postawy interesariuszy wobec dziedzictwa.

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane z kształtowaniem wiedzy, świadomości i postaw pożądanych z punktu widzenia opieki nad zabytkami i troski o dziedzictwo.

Zidentyfikowano dwa takie cele:

- Cel A.1. wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków;
- Cel A.2. kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem

b) Obszar strategiczny B: optymalizacja systemu dostępu właścicieli zabytków do środków finansowych.

Kluczowy problem: Potrzeba dalszej optymalizacji dostępu właścicieli zabytków do środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele związane ze zwiększeniem efektywności finansowania opieki nad zabytkami.

Zidentyfikowano dwa takie cele:

- Cel B.1. Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich
- Cel B.2. Dbłość o zabytki własne województwa

c) Obszar strategiczny C: skuteczne narzędzia działania.

Kluczowy problem: Potrzeba dalszego doskonalenia narzędzi działania w zakresie opieki nad zabytkami.

W ramach tego obszaru strategicznego usytuowano cele skierowane na wzmocnienie skutecznej ochrony najbardziej wrażliwego dziedzictwa przed zniszczeniem i współpracy międzysektorowej dla ratowania zabytków.

Zidentyfikowano dwa takie cele:

- Cel C.1. ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa,
- Cel C.2. wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków.

➤ Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego 2030+. Innowacyjne Mazowsze

Strategia Rozwoju Województwa Sejmiku Województwa Mazowieckiego, wskazuje główne wyzwania, a także cele rozwojowe regionu do zrealizowania przez samorząd województwa oraz inne podmioty. Stanowi też punkt odniesienia dla innych dokumentów strategicznych, programowych i planistycznych tworzonych na poziomie regionalnym oraz lokalnym.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego 2030+ ma charakter zintegrowany. Dokument wskazuje pogrupowane tematycznie działania adresowane do całego województwa, jak też model struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu oraz obszary strategicznej interwencji (OSI), w których interwencja ukierunkowana jest zarówno tematycznie, jak i terytorialnie.

Kultura i dziedzictwo kulturowe

Kultura

Województwo mazowieckie oferuje szerokie możliwości uczestnictwa w kulturze i dysponuje dużym potencjałem instytucji kultury. W województwie skoncentrowana jest największa w kraju liczba teatrów (28), kin (86), muzeów (143) i placówek bibliotecznych (1037), natomiast pod względem liczby galerii i salonów sztuki (45) oraz instytucji muzycznych (6) Mazowsze zajmuje drugie miejsce, tj. odpowiednio za województwem małopolskim i śląskim.

Atrakcyjność kulturalna województwa opiera się głównie na regionie Warszawskim stołecznym. Generatorem rozwoju kulturalnego jest Warszawa, w której ze względu na stołeczność i skalę miasta odbywają się liczne wydarzenia kulturalne oraz znajduje się największa liczba instytucji kultury (w tym o znaczeniu krajowym i międzynarodowym), m.in. 26 z 28 teatrów województwa. Zwiedzający muzea w stolicy stanowią ok. 94,5% wszystkich zwiedzających muzea w województwie i klasyfikują województwo na pierwszym miejscu w kraju.

Rozmieszczenie instytucji kultury w regionie Mazowieckim regionalnym charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym. W budowaniu potencjału kulturalnego regionu istotną rolę odgrywają Płock i Radom oraz pozostałe miasta subregionu. Inne ośrodki, w tym szczególnie małe ośrodki miejskie i wiejskie oraz obszary peryferyjne województwa, dysponują znacznie mniejszym potencjałem instytucji kultury.

W województwie, pomimo dużej liczby instytucji kultury, istnieją wyraźne dysproporcje w dostępie do kultury. Najliczniejszą grupę wśród instytucji kultury województwa stanowią placówki biblioteczne, które klasyfikują województwo na pierwszym miejscu w kraju, ale jednocześnie ich dostępność jest jedną z najniższych w Polsce (województwo – 5231 osób na 1 placówkę biblioteczną, Polska – 4424 osoby na 1 placówkę biblioteczną). Ponadto pod względem dostępności centrów, domów, ośrodków kultury, klubów i świetlic województwo zajmuje ostatnie miejsce w kraju (województwo – ok. 18 tys. osób na 1 placówkę, Polska – ok. 9 tys. osób na 1 placówkę). Problem z dostępnością do instytucji kultury dotyczy przede wszystkim małych ośrodków miejskich i wiejskich, często nieposiadających jakichkolwiek placówek pozwalających na uczestnictwo w kulturze.

W zakresie upowszechniania kultury, coraz większego znaczenia nabiera stosowanie nowoczesnych technologii i kanałów komunikacyjnych, w tym w kontekście ograniczenia działalności instytucji kultury w związku z zagrożeniami epidemicznymi. Digitalizacja zasobów kultury i ich udostępnianie w sieci stwarza szansę zdalnego uczestnictwa w życiu kulturalnym oraz stanowi alternatywę dla tradycyjnych form uczestnictwa w kulturze. Wykorzystanie nowoczesnych narzędzi informacyjno-komunikacyjnych daje możliwość budowania współpracy pomiędzy podmiotami działającymi w obszarze kultury, tworzenia zintegrowanej oferty kulturalnej oraz promocji kultury, w tym poprzez rozwój informacyjnych platform kulturalnych (e-kultura).

Dziedzictwo kulturowe

Województwo mazowieckie wyróżnia się w skali kraju pod względem liczby zabytków objętych formami ochrony. Formy te są wskazane w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, co świadczy o bogactwie dziedzictwa kulturowego. Duża liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (7949) plasuje województwo na drugim miejscu w Polsce, za województwem dolnośląskim. Wyraźną przewagą pod względem liczby zabytków na 10 tys. ha odznacza się region Warszawski stołeczny (61,63), w którym wartość ta jest ponad czterokrotnie wyższa niż w regionie Mazowieckim regionalnym.

Miejszem koncentracji obiektów zabytkowych jest Warszawa, w której mieści się aż 29,4% zabytków nieruchomych województwa; na kolejnych miejscach plasują się powiaty: piaseczyński, żyrardowski, ciechanowski i grójecki oraz miasta Radom i Płock. W stolicy znajduje się jedyny w województwie obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO – Historyczne centrum Warszawy, które jest wyjątkowym przykładem kompleksowej odbudowy dawnej architektury wraz z odtworzeniem założeń urbanistycznych.

Najlepiej zachowanymi zabytkami w województwie są obiekty sakralne. Stanowią one kategorię zabytków, która utrzymuje ciągłość użytkowania zgodnie z ich pierwotną funkcją. Ponadto, ze względu na duże wartości historyczne i artystyczne, zabytki te podlegają szczególnej ochronie i są na bieżąco konserwowane i remontowane.

Województwo zajmuje szóste miejsce w kraju pod względem liczby pomników historii (8) oraz trzecie ze względu na liczbę parków kulturowych (4).

Województwo posiada nieobjęte formami ochrony zabytków – zasoby kulturowe o szczególnych wartościach historycznych i kulturowych. W procesie budowania tożsamości regionalnej w województwie ważną rolę pełnią ośrodki budowania tożsamości kulturowej. Spośród 41 ośrodków wyróżnionych w województwie, 85% znajduje się w regionie Mazowieckim regionalnym. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywają ośrodki związane z wybitnymi postaciami i kultem religijnym, m.in. Żelazowa Wola, Czarnolas, Niepokalanów (Paprotnia) i Góra Kalwaria. Istotnymi elementami potencjału dziedzictwa kulturowego są też miasta historyczne, miasta ogrody (np. Podkowa Leśna), obiekty fortyfikacyjne (np. Twierdza Modlin), a także obiekty przemysłowe (np. w Radomiu) i zabytki techniki (np. w Warszawie). Szczególnymi obszarami, zarówno ze względu na wartość, jak i pamięć historyczną, są również miejsca martyrologii, miejsca pamięci oraz cmentarze (w tym zabytkowe).

Dużym zagrożeniem dla przestrzeni kulturowej województwa jest zróżnicowany stan zachowania zabytków. Istotnymi barierami dla zachowania obiektów zabytkowych są m.in.: brak użytkowania, niedostateczne zabezpieczenie, niewystarczająca ilość prac konserwatorskich i środków finansowych oraz nietrwały budulec (np. obiekty drewniane charakterystyczne dla regionu Mazowieckiego regionalnego). Czynnikiem utrudniającym objęcie odpowiednią ochroną zabytków w województwie jest również ich duże rozproszenie przestrzenne.

Postępująca presja urbanistyczna utrudnia ochronę krajobrazów kulturowych. Proces urbanizacji stwarza zagrożenie dla cennych obszarów kulturowych. Warszawa jest jednym z najbardziej narażonych na presję urbanistyczną miast ze względu na swój dynamiczny rozwój. Ważne w zakresie ochrony różnorodności kulturowej jest podnoszenie świadomości mieszkańców i wykorzystanie potencjału kulturowego dla celów turystycznych.

➤ Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego 2018 r.

Celem tego planu w zakresie ochrony i wykorzystania wartości kulturowych jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. Materialnym i przestrzennym wymiarem tej polityki jest ochrona obszarów o najcenniejszych elementach krajobrazu kulturowego i historycznego.

➤ Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego w powiecie radomskim.

Niniejszy program został opracowany w relacji do następujących dokumentów, obowiązujących w Powiecie Radomskim:

- a) Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego do 2030 roku jest podstawowym instrumentem długofalowego zarządzania Powiatem. Określa ona strategiczne kierunki rozwoju w perspektywie do 2030 roku oraz pozwala na zapewnienie ciągłości i trwałości działania władz Powiatu, niezależnie od zmieniających się uwarunkowań politycznych.

Umożliwia efektywne gospodarowanie własnymi zasobami, takimi jak środowisko przyrodnicze i kulturowe, zasoby ludzkie, infrastrukturalne, czy środki finansowe oraz stanowi formalną podstawę do przygotowania wniosków o finansowanie zadań ze źródeł zewnętrznych. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego do 2030 roku jest dokumentem nadrzędnym względem innych dokumentów strategicznych obowiązujących w Powiecie Radomskim, a także współgra z dokumentami wyższego rzędu – Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030 oraz Strategią Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030. Będzie ona wyznaczała również ramy dla planów i programów powstających w Powiecie podczas jej obowiązywania.

- b) Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i plany odnowy miejscowości,
- c) Gminne Programy Opieki nad Zabytkami i Gminne Ewidencje Zabytków,
- d) Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Radomskiego do roku 2030 .

POŚdPR jest podstawowym dokumentem koordynującym działania na rzecz ochrony środowiska na terenie powiatu. Zawiera cele i zadania, które powinien zrealizować powiat jak i inne podmioty w c ochrony środowiska w jego granicach administracyjnych. Podstawowym celem sporządzania i uchwalania Programu Ochrony Środowiska (POŚ) jest realizacja przez jednostki samorządu terytorialnego polityki ochrony środowiska zbieżnej z założeniami najważniejszych dokumentów strategicznych i programowych. POŚ stanowi podstawę funkcjonowania systemu zarządzania środowiskiem spajającą wszystkie działania i dokumenty dotyczące ochrony środowiska i przyrody na szczeblu JST.

Na terenie Powiatu Radomskiego znajdują się cenne przyrodniczo obszary. Wiele miejscowości znanych jest ze swych walorów rekreacyjnych i krajobrazowych. Gminy: Pionki, Jastrzębia, Gózd i Jedlnia-Letnisko leżą w części na terenie Kozińskiego Parku Krajobrazowego. Położenie parku w widłach pradolin rzek Wisły i Radomki wpłynęło na dużą różnorodność form ukształtowania terenu oraz bogactwo świata roślin i zwierząt.

- Szlaki turystyczne przebiegające przez teren Powiatu Radomskiego:
Szlaki piesze: Szlak czarny: Stoki - Jedlnia Letnisko, szlak żółty im. Jana Kochanowskiego: Miodne PKS- Gródek Stary, szlak zielony: Kock - Zwolen, szlak Czerwony Witaliusza Demczuka: Warka- Lesiów.
- Szlaki rowerowe Związku Gmin Radomka:
 - szlak czerwony: Bartodzieje Uroczysko-Grabina,
 - szlak żółty: Bartodzieje - Jedlanka, szlak żółty: Bartodzieje- Domaniów,
 - szlak czarny: Wsola - Janów,
 - szlak zielony: Lesiów-Sachalin,
 - szlak zielony: Przytyk-Kaptur,
 - szlak zielony: Radom-Uroczysko Huta,
 - szlak żółty: Zameczek-Przytyk,
 - szlak czarny: Przytyk-Żmijków,
 - szlak czarny: Jaszowice: Wolanów-Kowala Duszocina-Jarosławice Stary Młyn-Domaniów,
 - szlak czarny: Piec - Bródnow,
 - szlak niebieski: Domaniów-Konary-Mniszek.
- Szlaki rowerowe Związku Gmin Iłża: szlak czarny Ostrownica - Kazanów, szlak czarny: Pakosław - Gaworzyna, szlak zielony: Kroczków-Ciepielów, szlak czerwony: Chotcza Górna-Osiny, szlak czarny: Wólka Gonciarska-Antoniów, szlak czarny: Jedlanka - Małomierzyce, szlak czarny: Iłża-Kotlarka, szlak czarny: Sieredzice - Kania Górna, szlak niebieski: Siekierka - Trębowiec, szlak żółty: Łaziska-Jasieniec Iłżecki, szlak zielony: Osiny-Iłża.

- Szlaki rowerowe Kozienickiego Parku Krajobrazowego:
 - szlak czerwony: Bartodzieje-Czarnolas,
 - szlak zielony: Brzóza-Zwoleń.,
 - szlak czarny: Jedlnia Letnisko-Radom lotnisko,
 - szlak żółty: Lesiów - Czarnolas, szlak niebieski: Swierze-Zwoleń,
 - szlak czarny: rezerwat Ciszek - Stoki,
 - szlak czarny: Pionki-"Lesniczówka",
 - szlak zielony: Jedlnia Letnisko-Jedlnia Letnisko / Gościniec Królewski/.

Dzięki połączeniom sieci szlaków: Związku Gmin Radomka, Związku Gmin Iłżanka i Puszczy Kozienickiej, powstała makroregionalna sieć szlaków rowerowych.

IV. CHARAKTERYSTYKA POWIATU RADOMSKIEGO

a) Zarys uwarunkowań geograficznych

Powiat Radomski położony jest w strefie recesji lądolodu środkowopolskiego rozciągającego się od podnóża Gór Świętokrzyskich (notabene, z wieży zamku Iłżeckiego widać Święty Krzyż), usytuowany na pograniczu Małopolski i Mazowsza, w południowej części województwa mazowieckiego. Obejmuje obszar 1530 km² granicząc z powiatami: białobrzeskim, szydlowieckim, przysuskim, kozienickim, zwoleniskim, lipskim i starachowickim. W jego skład wchodzi trzynaście jednostek administracyjnych - gminy wiejskie: Gózd, Jastrzębia, Jedlińsk, Kowala, Pionki, Wierzbica, Wolanów, Zakrzew; gminy miejsko-wiejskie: Iłża, Skaryszew, Jedlnia-Letnisko, Przytyk oraz gmina miejska - Pionki. Liczba ludności powiatu wynosi ponad 150 tysięcy osób. Jednym z atutów powiatu jest jego korzystne położenie geograficzne, w tym przebiegające przez jego obszar trzy drogi krajowe (Nr 7,9,12), łączące północ Polski z południem / Warszawa-Radom - Kielce - Kraków/ i zachód ze wschodem / Lublin - Radom - Tomaszów Mazowiecki - Łódź/. Siedzibą władz powiatu jest Radom, największe po Warszawie miasto w województwie, liczące około 220 tysięcy mieszkańców.

Na terenie powiatu ustanowiono cztery obszary sieci europejskiej Natura 2000 - Specjalne Obszary Ochrony: Pakosław, Puszcza Kozienicka, Uroczyska Lasów Starachowickich (część kompleksu Leśnego na Przedgórzu Iłżeckim), oraz Obszar Krajobrazu Chronionego Iłża - Makowiec (gminy Iłża, Skaryszew, Wierzbica i Kowala). Teren Powiatu Radomskiego leży w zlewniach rzek: Radomki - największej rzeki powiatu, Iłżanki i Zagożdżonki, wraz z ich dopływami. Łączna długość rzek, kanałów i potoków wynosi 366 km. Powierzchnia lustra wody 114 jezior, zbiorników retencyjnych, stawów wynosi 668 ha.

Największą atrakcję turystyczną dla Radomia, Powiatu Radomskiego czy gości regionów sąsiadujących jest sztuczny zbiornik wodny w Domaniewie o pow. 500 ha, na granicy Powiatu Radomskiego i Przysuskiego, jeden z największych na Mazowszu, wokół którego rozwija się działalność agroturystyczna. Co roku odbywa się tam Rowerowy Zjazd Gwiazd, którego organizatorem jest między innymi prężnie działający Związek Gmin „Radomka”, zrzeszający sześć gmin położonych w dorzeczu Radomki. Szczególne walory posiada, oddany do użytku w 2015 r. zbiornik retencyjny w Jagodnem, na rzece Wiązownicy, o pow. 34,6 ha mający służyć także celom rekreacyjnym.

Ponadto bazę turystyczną stanowią zapławy w Siczkach, Iłży i Pionkach. Szczególna uwaga należy się Kozienickiemu Parkowi Krajobrazowemu im. prof. Ryszarda Zaręby, zajmującemu największy areał w gminach: Pionki, Jastrzębia i Jedlnia Letnisko. Najcenniejsze ekosystemy leśne, często z ponad 200 letnimi drzewostanami (263 pomniki przyrody) chronione są w 15 rezerwatach tj.: „Brzeźniczka”, „Ciszek”, „Jedlnia”, „Guś”, „Krępiec”, „Leniwa”, „Ługi Helenowskie”, „Miodne”, „Okólny Ług”, „Pionki”, „Ponty”, „Ponty Dąby”, „Zagożdżon”, „Załamane” oraz „Źródło Królewskie”. Edukacji ekologicznej umożliwiają: Izba Dydaktyczno-Muzealna Puszczy Kozienickiej w Augustowie, ścieżki dydaktyczne oraz rozbudowana sieć miejsc wypoczynku i szlaków dla turystów pieszych i zmotoryzowanych. Szlaki turystyczne są bowiem szczególnie istotnym warunkiem ochrony i promocji zabytków.

Także okolice Iłży to interesujące obszary leśne. Znajduje się tam pozostałość dawnej Puszczy Iłżeckiej, położonej na Podgórzu Iłżeckim, łącząca się częściowo z lasami Puszczy Świętokrzyskiej. Szczególnie piękny jest fragment, przez który przepływa Iłżanka.

Te i inne, walory przyrodnicze prezentuje publikacja pt. „Przyroda Powiatu Radomskiego”, bogato ilustrowana zdjęciami znanych lokalnych fotografików, powstała z inicjatywy Starostwa Powiatowego w Radomiu.

b) Zarys uwarunkowań historycznych.

Pod pojęciem Powiatu Radomskiego rozumiemy przede wszystkim obszar w dzisiejszych granicach południowej części województwa mazowieckiego, z odniesieniami historycznymi. Najstarsza fala osadników napłynęła tu głównie z Mazowsza, przybywali też osadnicy z Małopolski. W średniowieczu, od XII do pocz. XIV w. obszar Ziemi Radomskiej jako terytorium położone na południe od Pilicy, podzielony był na kasztelanie. Pojęcie Ziemi Radomskiej należy zapewne utożsamiać z pojęciem XIV i XV wiecznego "districtu", czyli powiatu. Podkreślić wszakże trzeba, iż terminem „ziemia” określane było także województwo, co wprowadziło sporo terminologicznego zamieszania. Kiedy na przełomie XIV i XV w. nastąpił podział Polski na powiaty, województwo sandomierskie zostało podzielone na trzy dystrykty: sandomierski, chęciński i radomski. Powiat Radomski stanowiła północna część województwa sandomierskiego. Granice powiatu, przynależnego do Małopolski, pokrywały się od strony wschodniej i północnej z granicami tegoż województwa. Od zachodu dotykały powiatu opoczyńskiego, a od południowej - sandomierskiego. Od 2 poł. XVI w. granica przebiegała dolnym biegiem rzeki Radomierzy w stronę Nowego Miasta, gdzie łączyła się z rz. Pilicą.

Następnie, u ujścia rzeki Drzewiczki do Pilicy, w kierunku południowo-wschodnim, dochodząc aż do rzeki Kamiennej, gdzie zbiegały się granice powiatów: radomskiego, opoczyńskiego i sandomierskiego. W kierunku wschodnim, dochodziła do starorzecza Wisły, powyżej ujścia Kamiennej, a dalej zaczynała się granica z województwem lubelskim, przebiegająca wzdłuż Wisły. (Do końca XVI w. do Powiatu Radomskiego należała Ziemia Stążycka, położona w widłach Wisły i Wieprzu). Powiat Radomski był drugim co do wielkości powiatem woj. sandomierskiego i liczył sobie w 2 poł. XVI w. 5 241 km² (75 tys. ludności), był więc terytorialnie niemal trzykrotnie większy od obecnego. Większość powiatu należała do diecezji krakowskiej, a część do archidiecezji gnieźnieńskiej.

W 2 poł. XVI w. w Powiecie Radomskim były 22 miasta: Radom, Szydłowiec, Skrzynno, Solec, Sienno, Skaryszew, Przytyk, Nieznamierowice, Wierzbica, Lwów, Jedlińsk, Sieciechów, Zwolen, Ryczywół, Kozienice, Iłża, Jastrząb, Janowiec, Ciepeliów, Kazanów, Lipsko i Odechów. W XVII w. lokowano: Grabowiec, Wierzbnik, Gniewoszew, a w XVIII w. Przysuchę, Granicę, Wolanów i Zygmunów. Już w XI i XII w. rozwijało się osadnictwo tych terenów, początkowo na obrzeżach Puszczy Jedleńskiej, gdzie rozlokowały się rycerskie rody: Toporczyków (okolice Sieciechowa), Adamców (okolice Radomia, Iłży, Sieciechowa), Odrowążów (okolice Szydłowca, Chlewisk), Łabędziów (okolice Skrzynna), Rawiczów (nad Drzewiczką) i inne. Od wschodu znajdowały się dobra opactwa sieciechowskiego, od południa - biskupów krakowskich, a od zachodu - arcybiskupów gnieźnieńskich i biskupów poznańskich. W 1795 r. tereny Powiatu Radomskiego dostały się we władanie zaborców austriackich i włączone do Galicji Zachodniej (do 1809 r.). W następstwie tego nastąpiła likwidacja powiatów i utworzenie cyrkułów, w tym cyrkułu radomskiego. W 1807 Radom został stolicą departamentu radomskiego, w skład, którego weszło 10 powiatów, w tym radomski. Zamknięty był on rzekami - na południu korytem Iłżanki i na północy Pilicy. Od wschodu graniczył z powiatem kozienickim, a od zachodu i od - zachodu z powiatami - opoczyńskim i szydłowieckim. Pod koniec 1809 r. Powiat Radomski został przyłączony do Księstwa Warszawskiego.

Podział administracyjny w 1809 r. dokonał poważnych zmian na obszarze byłego XVIII wiecznego Powiatu Radomskiego. Powstały 4 nowe powiaty: Radomski, Kozienicki, Solecki i Szydłowiecki. Do powiatu szydłowieckiego dołączono z byłego Powiatu Radomskiego obszar nadgraniczny między górną Radomką i górną Kamienną. Na obszarze dawnego powiatu mieściły się w pełnych granicach: powiat radomski, kozienicki i solecki. W 1816 r. w wyniku kolejnego podziału administracyjnego kraju powstało m.in. województwo sandomierskie z siedzibą władz wojewódzkich w Radomiu. Województwo to podzielone zostało na cztery obwody, te zaś na dziewięć powiatów. Obwód radomski dzielił się na dwa powiaty: radomski i kozienicki.

W 1837 r. ukazem carskim województwa przemianowano na gubernie. W 1845 roku w miejsce guberni kieleckiej i sandomierskiej utworzono gubernię radomską z powiatami: kieleckim, miechowskim, olkuskim, opatowskim, opoczyńskim, radomskim, sandomierskim i stopnickim.

Granice ówczesnego Powiatu Radomskiego biegły: na północy wzdłuż Pilicy, na wschodzie wzdłuż Wisły, na południu opierały się odcinkami o rzekę Iłżankę i na zachodzie łączyły się powiatem opoczyńskim. W 1867 roku gubernię radomską podzielono na: radomską i kielecką. W pierwszej z nich wyodrębnione zostały powiaty: radomski, iłżecki, konecki, kozienicki, opatowski, opoczyński i sandomierski. Do Powiatu Radomskiego zajmującego obszar 35,5 mil weszło 21 zbiorowych gmin wiejskich i miast. W latach 1914- 1918 władze okupacyjne z zagarniętych ziem (też guberni radomskiej) utworzyły tzw. Generał - Gubernatorstwo. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku Radom i ziemia radomska weszły w skład województwa kieleckiego, a w latach 1975 - 1998 przynależały do województwa radomskiego.

c) Zabytki w Powiecie Radomskim

Są wśród nich głównie obiekty archeologiczne, architektury i budownictwa, techniki, parki dworskie, cmentarze, zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego. Przywołajmy tu, z trudnym do uniknięcia subiektywizmem, ich charakterystyczne przykłady.

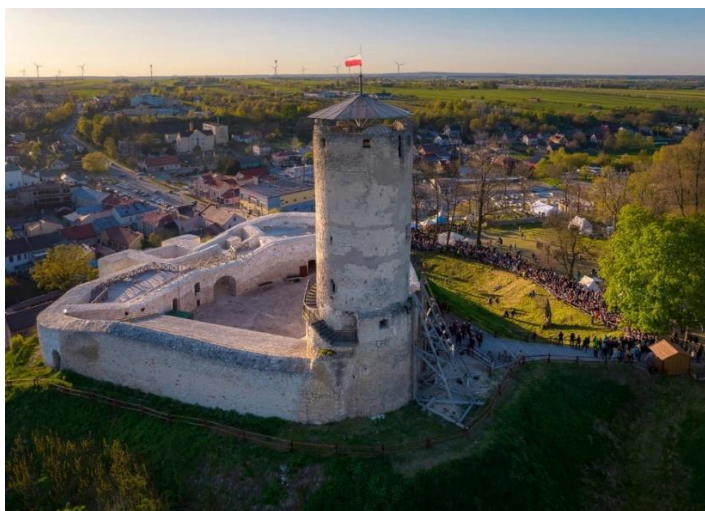
Listę chronologicznie otwierają narzędzia krzemienne datowane na okres sprzed 250 000 lat znalezione w Tomaszowie k. Wierzbicy (relikty homo erectus), w zbiorach Muzeum Jacka Malczewskiego w Radomiu. Z kolei zabytek prehistorycznego górnictwa na ziemiach polskich - kopalnia jurajskiego krzemienia „czekoladowego” w Wierzbicy, na skraju Pogórza Iłżeckiego, należy do największych prehistorycznych kopalń krzemienia w Europie Środkowej, będąc obok Krzemionek Opatowskich, drugim co do ważności stanowiskiem tego rodzaju w Polsce. Wierzbickie zabytki krzemienne datowane są na około 5000-1600 lat p.n.e., chociaż eksploatacja kopalni zaczęła się prawdopodobnie już w okresie paleolitu (10 000 lat p.n.e.).

Wpisuje się ona w kontekst dziejów Europy związanych z rozwojem rolnictwa i trzebieżą lasów, do czego potrzebne były odpowiednie narzędzia. W pobliskiej miejscowości Łączany ludność kultury przeworskiej, okresu wpływów rzymskich (II w. p.n.e - do 450 r.n.e), pozostawiła „cmentarzysko wojowników kultury przeworskiej”, stanowiące być może część osady wojskowej. Odkryto tam kilkadziesiąt grobów popielnicowych, w których znaleziono ponad dwieście przedmiotów z II-III w. n.e., w tym bardzo bogaty grób kobiecy zwany „grobem księżniczki”. Znaleziono w nim m.in. złoty wisior, import z terenów gockich, a może cesarstwa rzymskiego i fibule. W drugim także bogatym grobie zachowały się fragmenty wyposażenia rycerza-miecz i umbo, oraz urna z malowanym rycerzem na koniu. W pozostałych grobach: oszczepy, miecze i ostrogi. Przedmioty te, prezentowane na co dzień w Muzeum Regionalnym w Iłży, wystawiane były w niemieckim mieście Bewern.

Średniowiecze reprezentowane jest przede wszystkim unikatowym dla tego obszaru przykładem architektury obronno-rezydencjonalnej - gotyckim zamkiem biskupów krakowskich w Iłży, goszczącym m.in. monarchów. Budowę tego kamiennego obiektu, pierwszego tego typu w regionie, rozpoczął bp Jan Grot w I poł. XIV w. Jego rozbudowę i modernizację prowadzili kolejni biskupi nadając zamkowi w XVI w. charakter renesansowej rezydencji. W 1655 r. zamek został zdobyty i mocno zniszczony przez Szwedów. Ostatni prywatny właściciel tego obiektu ksiądz Tadeusz Lubomirski przekazał go Towarzystwu Opieki nad Zabytkami Przeszości.

Na przeszkodzie planowanej odbudowy stanęły kolejne wojny światowe. W 1998 r. została

odrestaurowana i oddana do użytku baszta - malowniczy symbol Iłży. W ostatnich zaś latach mają miejsce dalsze prace rekonstrukcyjne i archeologiczne, w ramach szerszego projektu rewaloryzacji tego obiektu, zainicjowanego przez miasto. W ostatnich latach zamkowe wzgórze ożywa jednym z najciekawszych w Polsce turniejów rycerskich. Niezwykłym duchem epatuje również późnośredniowieczny gródek rycerski Mikołaja Powały w Taczowie, gm. Zakrzew, którego był on dziedzicem w XV w., powstały zapewne na przełomie XIII i XIV w. Powałą to wybitna postać swej epoki, uwieczniona przez Henryka Sienkiewicza w „Krzyżakach”, jeden z czołowych europejskich rycerzy, uczestnik bitwy pod Grunwaldem i turniejów rycerskich. W 2010 r. w Taczowie odsłonięto pomnik „Spotkanie u Powały”, przypominający naradę, która mogła mieć miejsce w Taczowie przed bitwą grunwaldzką, a przedstawiający m.in. Powałę i króla Jagiełłę. Powstaje w obrębie gródka Powały z Taczowa. Jak już wspomniano powstaje tam, będąc już w fazie zaawansowanej, Park Historyczny - Rycerze Bogurodzicy, w tym unikatowe Muzeum Etośu Rycerskiego.

Zamek Biskupów Krakowskich w Iłży

Inne zabytki o szczególnych walorach to obiekty sakralne. We Wrzosie obecny kościół p.w. św. Wawrzyńca murowany, gotycki pochodzi z 1420 r., wzniesiony przez właścicieli wsi - Potkańskich. W jego wnętrzu znajduje się gotycka XV w. chrzcielnica, a w ołtarzu głównym obraz św. Wawrzyńca, autorstwa znanego malarza Rafała Hadziewicza. Gotycki kościół, po przebudowie autorstwa arch. Z. Słomińskiego, stanowi obecnie transept neogotyckiej świątyni. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Zwiastowania Matki Boskiej, pędzla zapewne Anny Bacciarelli, córki słynnego Marcelego.

Kościół pw. Św. Wawrzyńca we Wrzosie

Średniowieczną genezę ma również kościół p.w. św. Jakuba w Skaryszewie. Usytuowany w obrębie grodziska, powstał z fundacji komesa Radosława Odrowąża. W 2 poł. XII w. nadał on Skaryszew zakonowi Rycerskiemu Grobu Bożego w Jerozolimie. Obecny barokowy kościół został wystawiony z fundacji tegoż Zakonu w latach 1691-1701, przez murarzy z Węgier. Kościół posiada barokowe wyposażenie, w tym stalle wykonane przez Jacka Hankisza z Radomia, zaopatrzone w obrazy. Niezwykłe są tam też obrazy religijne z XVII i XVIII w. pochodzące ze szkół flamandzkiej, niemieckiej, ruskiej i północnowłoskiej. Z czasów późnego średniowiecza pochodzi kościół w Odechowie, w gminie Skaryszew. W latach 1459-1460 gotycką świątynię murowaną p.w. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny ufundował tam ks. Jan Długosz, kronikarz królewski.

Kościół pw. Św. Jakuba w Skaryszewie

Z czasów nowożytnych wyróżnia się jedyny w regionie, późnorenesansowy kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Iłży, gruntownie przebudowany w XVII w., z wykorzystaniem murów gotyckich. Długosz pisał, że kościół istniał tam już w XII w., chociaż źródłowe wzmianki o nim pochodzą z 1326 r. Ma on interesujące wnętrze, z głównym wczesnobarokowym ołtarzem, z obrazem Wniebowzięcia NMP, polichromiami m.in. o charakterze późnoromańsko-gotyckim i sklepiennymi stiukami. Dwa ołtarze barokowe - św. Józefa i Matki Boskiej Bolesnej pochodzą z kaplicy na Wawelu. Odkryciem bogatej dekoracji renesansowej zakończyły się prace konserwatorskie stall w prezbiterium, fundowane przez biskupa Marcina Szyszkowskiego. Tenże dobudował renesansową kaplicę grobową Św. Krzyża rodziny Szyszkowskich. Wyposażenie prezbiterium kościoła jest jednym z nielicznych zabytków sztuki nowożytnej w Polsce pochodzących z czasów sprzed „potopu szwedzkiego”. Dodajmy, iż na starej plebanii znajduje się interesująca kolekcja sakralnych zabytków ruchomych). Przy kościele zlokalizowana jest unikatowa, gdyż zaadaptowana ze średniowiecznej baszty murów miejskich, dzwonnica. Cennymi zabytkami są tam ponadto kościół i dawny szpital p.w. Św. Ducha, erygowane w 1448 r. przez bpa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego. Obecnie na miejscu starego szpitala stoi budynek z 1754 r., fundacji bpa Andrzeja Kostki Załuskiego.

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Iłży

Kolejny obiekt to barokowy kościół p.w. Matki Boskiej i św. Stanisława Bpa w Jedlińsku (wcześniej późnorennesansowy). Wzniesiony w 1645 r. przez Stanisława Witowskiego, kasztelana sandomierskiego, wnuka poety Jana Kochanowskiego. Po zniszczeniach szwedzkich świątyni odbudował Aleksander Załuski, dziedzic Jedlińska. W poł. XVIII w. została odrestaurowana i przebudowana w stylu barokowym, zapewne według projektu architekta królewskiego Jakuba Fontany. Znajdujący się tam dzwon „Zygmunt” odlano w renomowanej gdańskiej ludwisarni Gerharda Benningha. W 1758 r. bp Andrzej Załuski ofiarował do świątyni m.in. obraz „Powołanie Świętych Apostołów Piotra i Pawła”, namalowany w Rzymie przez Tadeusza Kuntze-Konicza. W 1794 r. Tadeusz Kościuszko przyjął „dla ratowania ojczyzny” srebra tego kościoła). W Wierzbicy w 1709 r. cystersi wachoccy wzniesli świątynię murowaną, barokową.

Jedlińsk - Kościół św. św. Apostołów Piotra i Andrzeja

W Zakrzewie w latach 1770-6, w miejsce drewnianego, wzniesiono barokowy kościół murowany p.w. św. Jana Chrzciciela, kosztem Stefana Korwin Kochanowskiego, wojskiego radomskiego.

Jedlińsk - Kościół pw. św. Apostołów Piotra i Andrzeja

W Jankowicach w 1787r. konsekrowano kościół murowany, barokowo-klasycystyczny, zbudowany z fundacji Jana Sariusza Skórkowskiego, chorążego opoczyńskiego i ks. Józefa Żeglickiego kanonika łowickiego. W Kowali w latach 1796-1806, z fundacji Jana Rogowskiego kasztelana zawichojskiego, oraz Jana N. Jasińskiego i jego żony Eleonory z Rogowskich wzniesiono świątynię murowaną, (w miejsce drewnianej).

Jankowice - Kościół pw. św. Mikołaja

W połowie XIX w. w Mniszku, w miejsce drewnianej świątyni podległej cystersom wąchockim, powstał kościół murowany projektu radomskiego budowniczego Antoniego Rucińskiego. Przy nim zachowała się kaplica XVII wieczna fundacji Józefa Odrowąż Kietlińskiego, zaś żelazne drzwi do zakrystii zdobią herby: Orzeł Polski, Łabędź i Grzymała. Z 2 poł. XIX w. pochodzi kościół w Lisowie p.w. Nawiedzenia N.P. Marii, wzniesiony wg projektu Antoniego Kacpra Wąsowskiego, w miejsce drewnianego XVII wiecznego.

Mniszek - Kościół pw. św. Jana Chrzciciela i św. Stanisława Kostki

Następnie wymienić należy neorenesansową świątynię, w Jedlni Poświętnej, projektu znanego architekta arch. Stefana Szyllera, z przełomu XIX i XX w. Zastąpiła ona kościół murowany wystawiony przez Stanisława Augusta Poniatowskiego, proj. Jana K. Fontany, architekta królewskiego. Plany uzupełniające sporządził Jakub Kubicki. (Dodajmy, że pierwszy, modrzewiowy kościół fundował Władysław Jagiełło).

Jedlnia – Kościół pw. św. Mikołaja bp.

We Wsoli w latach 1918-30 powstał, również w miejsce drewnianego, (z 1629 r.) kościół murowany p.w. św. Bartłomieja. W Cerekwi w 1929 r. wzniesiono, w miejsce drewnianego, kościół p.w. Wniebowzięcia N. P. Marii, murowany, wg projektu Stefana Szyllera, z malarskim wystrojem Jana H. Rosena. Szyllera. Ten sam architekt zaprojektował neobarokowy kościół p.w. sw. Barbary w Pionkach, wzniesiony w latach 1928-1933.

Wsola - Kościół pw. św. Bartłomieja

W Przytyku, w miejsce starego kościoła drewnianego powstał w okresie międzywojennym (1936r.) kościół p.w. Św. Krzyża, murowany, projektu arch. Stefana Szyllera, z polichromią znanego artysty Jana Karola Rosena. W latach 1936- 1938 w Krzyżanowicach został wystawiony w miejsce starego drewnianego, kościoła p.w. św. Józefa Oblubieńca N.M. Panny, projektu Alfonsa Pinno i Stanisława Jędrzejewskiego.

Przytyk - Kościół pw. św. Doroty, przeniesiony z Wolanowa

Cenny walor polskiego krajobrazu kulturowego stanowią kościoły drewniane, dziś już nieliczne, a przez to szczególnie cenne. Niektóre od rozebrania i unicestwienia uratowało przeniesienie w inne miejsca, ze względu na ich zły stan zachowania, i budowę mających ich zastąpić murowanych świątyń. W latach 80-tych XX w. do Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu został przeniesiony barokowy XVIII wieczny kościół z Wolanowa, z cennymi polichromiami, które poddano renowacji. Być może jego fundatorem był Ignacy Jankowski, pułkownik wielki koronny, dziedzic Wolanowa.

Muzeum Wsi Radomskiej - Kościół pw. św. Doroty, przeniesiony z Wolanowa

W Bardzicach, w gm. Kowala znajduje się modrzewiowy barokowy obiekt p.w. Świętego Andrzeja Boboli i Św. Trójcy, fundacji Pawła Boskiego, podkomorzego czerskiego, przeniesiony tam w latach 1955-56 z Białobrzegów. Wraz z dzwonnica, drewnianymi kapliczkami i stacjami drogi krzyżowej jest to wyjątkowy zespół sakralny. Tak się też stało w przypadku kościoła ze Wsoli, gm. Jedlińsk, przeniesionego w 1930 r. do Bodzechowa, koło Ostrowca Świętokrzyskiego.

Kowala - Kościół pw. św. Andrzeja Boboli

Niezwykle interesującą grupę zabytków stanowią dwory, głównie XIX wieczne, w czasach zaborów ośrodki kultury i ostoja patriotyzmu (Bartodzieje, Dąbrówka Nagórna, Gzowice-Folwark, Jedlnia - Poświętne, Jezowa Wola, Klwaty, Krzyżanowice, Maków, Milejowice, Oblas, Piastów, Prędocin, Starosiedlice, Strzałków, Wrzeszczów, Wsola, Zameczek). Wyrażają one zasadnicze kierunki architektury polskiej z okresu od schyłku XVIII w. do pocz. XX w. (klasycyzm, historyzm, eklektyzm „styl dworski”) i związane są z dziejami wielu znanych rodzin.

Wyróżnia się wśród nich dwór we Wsoli, związany z rodziną Gombrowiczów, w tym słynnym pisarzem Witoldem. Obiekt ten został wzniesiony w 1914 r. przez F. Wilińskiego z Łodzi, według projektu architekta fińskiego A. Furuhielma. Obiekt wykazuje cechy klasycystyczne, z elementami secesji. Jest to trzykondygnacyjny budynek, z gankiem, z tympanonem i rzeźbami lwów. Kolejny wyróżniający się obiekt usytuowany w Krzyżanowicach wznosił Roch Romer - Starosta Radomski. W pierwotnej formie był to zapewne dwór drewniany z dwoma przymurowanymi narożnikami. Obiekt murowany, zachowany do dziś, choć przebudowany, powstał na pozostałościach lub miejscu tego starszego.

Muzeum Witolda Gombrowicza we Wsoli

Z kolei dwór w Piastowie stanowi główny element założenia, powstałego zapewne w 2 poł. XVIII w., prawdopodobnie na późnośredniowiecznych pozostałościach, z inicjatywy Feliksa Sołtyka, starosty zwinogrodzkiego. Około 1830 r. i później, został gruntownie przebudowany w stylu klasycystycznym, co spowodowało znaczne zatarcie jego cech stylowych. (Od 1877 r. w rękach Grobickich).

Dwór w Piastowie

Inny, klasycystyczny, obiekt usytuowany jest w Zameczku (dawny Ostrów), gm. Przytyk. Fundatorem pierwszego, średniowiecznego, obronnego dworu był w poł. XV w. prawdopodobnie Jan Podlowski. Od 1876 r. Zameczek należał do hr. Lubienieckich. Obecny dwór, wzniesiony zapewne w 1861 r., związany jest przypuszczalnie z nazwiskiem Franciszka M. Lanciego, znanego architekta pochodzenia włoskiego. Parterowy obiekt, z czterokolumnowym portykiem jońskim, usytuowany na osi założenia parkowego, przeszedł rewaloryzację i służy dziś celom gastronomicznym.

Pałac w m. Zameczek gm. Przytyk

W Bartodziejach zaś zachował się, choć zrujnowany, dwór wzniesiony zapewne na przełomie XVIII i XIX w., w stylu klasycystycznym, który w wyniku późniejszych przekształceń stał się eklektyczny, z portykiem czterokolumnowym i wieżą. W 1911 r. majątek odziedziczył Bolesław Janowski h. Jastrzębiec. Bywał tutaj m.in. pisarz Witold Gombrowicz. Obok dworu znajduje się zabytkowy park krajobrazowy, opadający w kierunku stawu i rzeki Radomki, z egzotycznymi drzewami i pomnikami przyrody. Obecnie w rękach prywatnych, przygotowywany do rewaloryzacji.

Dworek w Bartodziejach

Unikatową architekturę reprezentują pałacyki-wille w Pionkach, z lat 20 XX w., szczególnie: przy ul. Radomskiej 7 (ob. Biblioteka Pedagogiczna) i ul. Spokojnej 3 (ob. siedziba ZUS), arch. Eugeniusza Czyży. Ponadto dzieło tego samego architekta - budynek Kasyna Urzędniczego (ob. Centrum Aktywności Lokalnej) - nawiązujący do tradycji palladiańskich w architekturze klasycznej. W budynku tym śpiewali m.in. Mieczysław Fogg i Hanka Ordonówna.

Budynek Biblioteki Pedagogicznej w Pionkach

Unikatowy zespół tworzy także w Jedlni Letnisko architektura drewniana wiejsko-letniskowa, willowa (z cechami stylów: zakopiańskiego, Świdera-Majera, szwajcarskiego) z bogactwem form i detalu, z 1 poł. XX w., w miejscowości powstałej w związku z mikroklimatem i piękną miejscowością wkomponowanej w bogatą zieleń w sąsiedztwie zalewu i Puszczy Kozienickiej. Obiekty te wymagają szczególnej troski i pieczy konserwatorskiej.

Wśród innych obiektów wyróżnia się swym charakterem granitowe Mauzoleum Legionistów Polskich z batalionów Józefa Piłsudskiego, poległych pod Laskami - Anielinem w dniach 22-26 października 1914 r., walczących u boku armii austriackiej, w bitwie z Rosjanami (przedstawił ją Jerzy Kossak, na obrazie znajdującym się w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa). Poświęcenie mauzoleum odbyło się w 1933 r. Ponadto - pomnik poświęcony poległym w 1915 r. pod Pakosławiem Legionistom Puławskim, wystawiony w obrębie założenia dworskiego w Pakosławiu, projektu art. rzeźbiarza Piotra Milewskiego, żołnierza Legionu Puławskiego. Jego fundatorką była Janina Smoleńska, dziedziczka tegoż majątku.

Mauzoleum Legionistów Polskich z batalionów

Pomnik z 1915 r. pod Pakosławiem poświęcony Legionistom Puławskim

Niezwykle interesującą i charakterystyczną dla polskiego krajobrazu grupę obiektów stanowią figury i kapliczki jak: renesansowa kapliczka z 1604 r. w Mniszku, barokowa kapliczka z herbami Prus i Nałęcz w Gzowicach fundowana w 1649 r. przez Tomasza Zawiszę Kroczyńskiego, sędziego grodzkiego radomskiego, (uczestnika odsieczy wiedeńskiej), XVIII wieczne barokowe figury „Piety” i św. Floriana w Krzyżanowicach, i św. Jana Nepomucena w Jarosławicach. Uwaga! Pełne wykazy obiektów historycznych, w tym obiekty nie wpisane do rejestru zabytków, a zdaniem władarzy gmin zasługujące na ochronę i stosowne wykorzystanie, znajdują się w Gminnych Programach Opieki Nad Zabytkami.

Stan zachowania zabytków Powiatu Radomskiego jest zróżnicowany. Stosunkowo najlepiej sytuacja wygląda w przypadku architektury i budownictwa sakralnego, kapliczek, figur i dzieł sztuki związanych z tymi obiektami. Pracom remontowo-konserwatorskim poddano m.in. kościoły: w Skaryszewie, Jedlni Letnisko, Krzyżanowicach, Jedlińsku, Cerekwi (w trakcie prac). Na renowację czeka natomiast wiele historycznych pomników nagrobnych, a nawet cmentarzy (np. rzymskokatolicki cmentarz „stary” w Poswiętnem gm. Pionki). Zagrożonych jest wiele obiektów architektury, szczególnie drewnianej- mieszkaniowej i gospodarczej. Jedną z najważniejszych przyczyn tego stanu rzeczy jest zapisana m.in. w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla gminy Gózd:

„Potrzeba nowości i nowoczesności jest podstawowym zagrożeniem dla tradycyjnego krajobrazu oraz utrzymania lokalnego charakteru miejscowej architektury i budownictwa. Żle pojmowana modernizacja prowadzi do likwidacji detali architektonicznych(...). Wiele z zabytkowych obiektów jest niewłaściwie użytkowanych, rozbudowywanych i nadbudowywanych, co powoduje zniekształcanie formy architektonicznej. Powszechna i trudna do opanowania dewastacja krajobrazu kulturowego dotyczy również niskonakładowych inwestycji”.

Nienajlepsza, często dramatyczna, jest sytuacja obiektów dworskich (np. w Bartodziejach, Suskowlu, Jedlni Poświętnej, Gzowicach-Folwarku, Milejowicach). Zdarza się, że niektóre znikają zupełnie z krajobrazu, jak nie tak dawno w Kosowie i Bierwcach Szlacheckich. Podobnie rzecz się ma w przypadku związanych z tymi obiektami parków. Faktem pozytywnym jest objęcie ostatnio niektórych dworów prawną ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków (Milejowice, Prędocin). Być może, w tym, jak i kilku innych przypadkach (m.in. cmentarzy), przyczyniło się do tego wspomniane sympozjum, poświęcone zabytkom powiatu, które Starostwo Powiatowe w Radomiu, przy merytorycznym udziale Urzędu Ochrony Zabytków w Radomiu, zorganizowało w dawnym dworze makowskim.

Zniknęły z krajobrazu tak charakterystyczne i cenne obiekty jak młyny wodne, po których, z nielicznymi wyjątkami, pozostały relikty, oraz wiatraki. Niektóre z tych drugich: z Kajetanowa, Dąbrowy Jastrzębskiej i Wierzbicy uratowano, przenosząc je do Muzeum Wsi Radomskiej. Tam też zrekonstruowano XIX wieczną zagrodę charakterystyczną dla Ziemi Radomskiej, z budynków pochodzących z gminy Jastrzębia.

W przypadku zabytków archeologicznych główne zagrożenia związane są z uprawą pól, oraz procesami inwestycyjnymi i pozyskiwaniem gruntów pod inwestycje mieszkaniowe i przemysłowe. W związku z powyższym niezbędne są odpowiedzialne i różnorodne działania ze strony właścicieli zabytkowych obiektów, urzędów i organizacji społecznych. W tym ostatnim aspekcie pozytywnym i znamienym przykładem jest Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Łżeckiej, które do swojego statutu wprowadziło następujący zapis:

„Organizowanie kwest i zbiorów publicznych na odnowę zabytków oraz inne ważne cele społeczne”. Natomiast Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wsi Bartodzieje wydało interesującą publikację pt. „Miejsca pamięci narodowej”, sfinansowaną przez Gminę Jastrzębia.

Ważne znaczenie dla ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego mają muzea. Wśród nich prym wiodzie gminne Muzeum Regionalne w Łży, otwarte pod nazwą Muzeum Ziemi Łżeckiej 1971 r., z inicjatywy grupy łżeckich regionalistów. Mieści się ono w XVIII wiecznym budynku dawnego szpitala - przytułku dla ubogich. Ponadto pracownicy muzeum oprowadzają po ruinach łżeckiego zamku.

Inne placówki - to szkolne muzea regionalne (w PSP i Gimnazjach), założone w Wierzbicy i Zakrzewie. Obie te placówki pozyskują głównie eksponaty etnograficzne. Z kolei w Dąbrówce Podłężnej z inicjatywy władz gminy i Ochotniczej Straży Pożarnej powstało unikatowe Muzeum Pożarnictwa, z m.in. zabytkowymi wozami strażackimi i wieżą widokową na dolin Radomki, czy też w Makowie - w Izba Ludowa w remizo-świątlicy OSP („Makowska chata”), w sąsiedztwie dawnego dworu, gdzie zgromadzono dziesiątki starych przedmiotów, wyszperanych w stodołach, starych drewnianych domach i skrzyniach u mieszkańców Makowa i okolic.

V. ZABYTKI WPISANE DO REJESTRU MAZOWIECKIEGO WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW

Rejestr opublikowany został stronie internetowej Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w zakładce Delegatura w Radomiu i Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie.

a) Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytki nieruchome stanowią w szczególności:

- krajobrazy kulturowe,
- układy urbanistyczne, surrealistyczne i zespoły budowlane,
- dzieła architektury i budownictwa,
- dzieła budownictwa obronnego,
- obiekty techniki (zakłady przemysłowe),
- cmentarze,
- parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,
- miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

W tej grupie zabytków Powiatu Radomskiego znajdują się głównie obiekty architektury sakralnej, dworskiej, cmentarze i parki dworskie. Gminne programy wykazują ponadto stosunkowo dużo drewnianych domów oraz obiektów gospodarskich.

POWIAT RADOMSKI

1. GÓZD – gm.

Klwatka

- kaplica, 2 poł. XVIII, nr rej.: 869 z 01.12.1959

Kłonówek Kolonia

- kurnik w zagrodzie 36, drewn., nr rej.: 313/A z 14.08.1985

2. IŁŻA – m. i gm.

Błaziny

- dom nr 48, drewn., 1905, nr rej.: 320/A z 27.08.1985 (nie istnieje)

Chwałowice

- zagroda, 1 poł. XIX, nr rej.: 113/A z 26.06.1981:
 - stodoła
 - piwnica
 - studnia

Iłża

- śródmieście Iłży, nr rej.: 323 z 3.12.1956 oraz 157/A z 23.06.1967
- kościół pw. Wniebowzięcia NMP, 1 poł. XVII z kaplicą Szyszkowskich, (kaplica nr rej.: 180 z 11.10.1967 i 70/A/81 z 5.03.1981)
 - - dzwonnica, 1758
 - - zabudowania par., 1 poł. XVII, XIX
 - - ogrodzenie z bramą, XVII
 - - kostnica (dec. kaplica)
- zespół szpitalny św. Ducha, ul. Podzamcze, XV, XVII, XIX, XX:
 - kościół, nr rej.: 55 z 27.10.1947, 178 z 11.02.1967 oraz 69/A/81 z 05.03.1981
 - szpital (muzeum), 1754, nr rej.: 55 z 27.10.1947, 179 z 8.05.1972 oraz 216/A/83 z 06.06.1983
 - cmentarz, nr rej.: 521/A/92 z 06.04.1992
- cmentarz, ul. Staromiejska, 1820, nr rej.: 520/A/92 z 06.04.1992
- kościół fil. cmentarny p.w. MB Śnieżnej, nr rej.: 56 z 27.10.1947
- cmentarz „stary”, ul. Radomska, XIX-XX, nr rej.: 522/A/92 z 06.04.1992
- ruiny zamku, nr rej.: 23 z 24.03.1947, 156 z 23.06.1967 oraz 96/A z 18.03.1981
- park na wzgórzu zamkowym, nr rej.: 23 z 24.03.1947
- zespół pieców „wapienników”, ul. Błazińska 100, po 1920, nr rej.: 23/A z 18.03.1980:
 - piec szybowy
 - piec typu „Hoffman”
- zagroda, ul. Wójtowska 42, ok. 1860, nr rej.: A-1777 z 26.05.2023:
 - dom, drewn., nr rej.: A-835 z 9.10.1974 (brak dec. w NID)
 - budynek inwentarski (obora), mur.
 - spichlerz, drewn.
 - stodoła, drewn.
 - teren
- piec garncarski, ul. Wójtowska 63, nr rej.: 144/A z 10.02.1966 oraz 345/A z 21.10.1986
- Starachowicka Kolej Dojazdowa, XIX-XX, nr rej.: 543/A/95 z 27.01.1995:
 - linia kolejki
 - budynek stacyjny w Iłży

Iłża – Kotlarka

- kaplica cmentarna św. Franciszka, 1 poł. XIX, nr rej.: 823 z 28.01.1959, 645 z 14.01.1972 oraz 71/A/82 z 05.03.1981

Krzyżanowice

- kościół par. p.w. Wszystkich Świętych, 1936, nr rej.: 385/A z 15.05.1988
- dzwonnica, XVIII, nr rej.: j.w.
- cmentarz par. rzym.-kat., pocz. XIX, nr rej.: 477/A z 05.11.1991
- park, 1 poł. XIX, nr rej.: 415/A z 30.01.1990
- zespół dworski, 1 poł. XIX:
 - dwór, nr rej.: 477/A z 1991 (brak decyzji w NID)
 - park, nr rej.: KI/4-A-2/18/57 z 4.12.1957 i 415/A z 30.01.1990

Pakośław

- park, XVIII, nr rej.: 514 z 04.12.1957
- pomnik (obelisk) bitwy z 1914 r., nr rej.: 408/A z 08.05.1989

Prędocin-Kolonia

- zespół dworski
 - dwór drewn., 3 św. XIX, nr rej.: A-1244 z 06.05.2014
 - park, XVIII, nr rej.: 517 z 04.12.1957

Starosiedlice

- zespół dworski, k. XVIII-XIX:
 - dwór, nr rej.: 382/A z 04.04.1988
 - park, nr rej.: 516 z 04.12.1957

3. JASTRZĘBIA – gm.

Bartodzieje

- zespół dworski, nr rej.: 807/A z 19.01.1973 oraz 24/A z 25.04.1980:
 - dwór XVIII/XIX, 1920
 - 2 oficyny, 1 poł. XIX
 - park, k. XVIII-XIX, nr rej.: 750/A z 19.12.1957, nr rej.: 750/A z 19.12.1957

Goryń

- kościół par., 1 poł. XIX, nr rej.: 488 z 23.03.1957

Jastrzębia

- kapliczka przydrożna p.w. św. Jana Nepomucena, 1892, nr rej.: 539/A/94 z 08.03.1994

4. JEDLIŃSK – gm.

Bierwce

- park, nr rej.: 757 z 18.12.195

Jankowice

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, nr rej.: 487/A/57 z 23.03.1957, 387/A/67 z 21.06.1967 oraz 72/A z 09.03.1981
 - cmentarz par. rzym.-kat., z zespołem nagrobków, 1 poł. XIX, nr rej.: A-1482 z 9.01.2018
 - kaplica cmentarna, 1899, nr rej.: jw.

Jedlanka

- park, 1 poł. XVIII, nr rej.: 758 z 18.12.1957 oraz 351/A z 24.10.1986

Jedlińsk

- kościół par. p.w. św. Ap. Piotra i Pawła 1645, nr rej.: 216 z 3.10.1956, 383 z 21.06.1967 oraz 75/A z 09.03.1981:
 - dzwonnica, 1645 nr rej.: j.w.
 - brama, 2 poł XVIII nr rej.: j.w.
- cmentarz par. rzym.-kat., 1798, nr rej.: 469/A z 05.11.1991

Lisów

- kościół par. p.w. Nawiedzenia NMP, 1881, nr rej.: 241/A/84 z 23.02.1984
- cmentarz rzym.-kat., z zespołem nagrobków, 1873, nr rej.: dec. z 16.12.2014

Piastów

- zespół dworski, 2 poł. XVIII-XIX, nr rej.: 804/A z 28.10.1972 oraz 138/A z 15.03.1982:
 - dwór
 - oficyna
 - wozownia
 - 2 łamusy
 - park, nr rej.: 751/A z 19.12.1957 oraz 333/A z 07.05.1986

Wólka Klwatecka

- park, XIX, nr rej.: 747 z 19.12.1957

Wsola

- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, 1918-30, nr rej.: 279/A z 20.02.1985
- zespół pałacowy, pocz. XX, nr rej.: 845/A z 18.02.1975 oraz 207/A z 14.04.1983:
 - pałac
 - park

5. JEDLNIA-LETNISKO – gm.

Gzowice

- dom nr 20, drewn., 1906, nr rej.: 316/A z 22.08.1985 (*nie istnieje*)

Jedlnia Letnisko

- kościół par. p.w. św. Józefa, drewn., 1921, nr rej.: 373/A z 05.01.1988
- dzwonnica, nr rej.: j.w.
- willa, drewn., ul. Płużańskiego 27, 1890, nr rej.: A-1566 z 13.01.2020

Rajec Książęcy

- park, XIX, nr rej.: 752 z 19.12.1957

Rajec Poduchowny

- park, nr rej.: 754 z 19.12.1957 oraz 541/A/94 z 07.12.1994

6. KOWALA – gm.

Bardzice

- kościół, drewn., 1771-73, nr rej.: 176/A z 18.06.1982
- dzwonnica przy kościele par., drewn., 2 poł. XVIII, nr rej.: 90/A z 30.05.1972 oraz 27/A z 25.04.1980

Kosów

- dworek, poł. XIX, nr rej.: 437/A z 03.10.1990

Kowala

- kościół par. p.w. św. Wojciecha, nr rej.: 455/A/57 z 28.10.1957, 389/A/67 z 21.06.1967 oraz 78/A z 10.03.1981
- dzwonnica, nr rej.: j.w.
- park, nr rej.: 764 z 18.12.1957

Kowala Stępocina

- cmentarz par. rzym.-kat., pocz. XIX, nr rej.: 466/A z 05.11.1991

Mazowszany

- park, nr rej.: 753 z 19.12.1957

7. PIONKI – gm.

Jedlnia

- kościół par. p.w. św. Mikołaja i Małgorzaty, 1790-92, XX, nr rej.: 844/A/59 z 28.02.1959, 321/A/67 z 15.06.1967 oraz 76/A z 09.03.1981
- plebania, 1902-03, nr rej.: A-773 z 5.12.2007

Poświętne

- cmentarz rzym.-kat. „stary”, XIX-XX, nr rej.: 524/A z 08.04.1992
- wikariat, drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: 357/A z 04.11.1986
- dom ludowy, drewn., 1933, nr rej.: 356/A z 4.11.1986 (przen. Muzeum Wsi Radomskiej)

Sucha k. Pionek

- kościół parafialny p.w. Św. Idziego, 1910-1913, nr rej. A-702 z dn. 22.03.2006 r.
- cmentarz przy kościele, XVII-XIX, z terenem przyległym wzdłuż skarpy, nr rej.: dec.: 607/2015 z 3.07.2015
- cmentarz rzym.-kat., 1 poł. XIX, nr rej.: dec.: 605/2015 z 3.07.2015
 - kaplica cmentarna, XIX, nr rej.: j.w.

8. PIONKI – m.

Pionki

- kościół par. p.w. św. Barbary, 1922-29, nr rej.: 372/A z 05.01.1988
- budynek dworca kolejowego, ul. Zwycięstwa 1a, 1925, nr rej.: A-1477 z 20.11.2017
- budynek „starej poczty”, ul. Jana Pawła II 17, 1920, nr rej.: dec. 465/2011 z 27.04.2011
- willa dyrektora Wytwórni Prochu, ul. Radomska 7, 1928, nr rej.: A-1478 z 20.11.2017
- pałacyk, ul. Spokojna 9, 1930/31, nr rej.: 533/A z 23.06.1993

9. PRZYTYK – gm.

Oblas

- zespół dworski, 1 poł. XIX :
 - dwór, nr rej.: 544/A z 7.06.1970 (brak dec. w NID) i 135/A z 12.02.1982
 - spichrz, nr rej.: 135/A z 12.02.1982
 - park, nr rej.: dec. 973/2014 z 21.08.2014

Przytyk

- kościół par., 1930-36, nr rej.: 370/A z 05.01.1988
- cmentarz rzym.-kat. (stara część), ul. Mickiewicza, 1 poł. XIX, nr rej.: A-1263 z 16.09.2014
- cmentarz Żydowski, 2 poł. XVII, 1941, nr rej.: 404/A z 03.04.1989

Wrzeszczów

- kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny, nr rej.: 290/A/56 z 18.10.1956, 391 z 21.06.1967 oraz 186/A z 15.10.1982
- zespół dworski, XVIII, 1914, nr rej.: 363/A z 29.03.1990:
 - dwór
 - park

Wrzos

- kościół par. p.w. św. Wawrzyńca, 1420, 1905 (wieża), nr rej.: 292/A/56 z 18.10.1956, 386 z 21.06.1967 i 187/A z 15.10.1982
- stara część cmentarza przy kościele, poł. XIX w., z nagrobkami, nr rej.: A-1281 z 10.12.2014

Zameczek

- zespół dworski, poł. XIX, nr rej.: 787 z 16.09.1972 oraz 206/A z 14.04.1983:
 - dwór
 - park

10. SKARYSZEW – gm.

Chomętów

- park, XVIII, nr rej.: 755 z 19.12.1957

Gębarzów

- park, XIX/XX, nr rej.: 341/A z 10.06.1986

Maków

- zespół dworski i folwarczny, XVIII/XIX, nr rej.: 802/A z 28.10.1972 oraz 117/A z 07.07.1981:
 - dwór
 - park
 - spichrz
 - lamus
 - gorzelnia

Odechów

- kościół par. p.w. Zwiastowania NMP, nr rej.: 454/A z 28.02.1957, 384/A z 21.06.1967 oraz 93/A z 15.03.1981
- cmentarz rzym.-kat., z zespołem nagrobków, 1 poł. XIX nr rej.: A-1275 z 13.11.2014

Skaryszew

- zespół kościoła p.w. św. Jakuba, nr rej.: 452/A/57 z 28.02.1957, 385/A z 21.06.1967 oraz 148/A z 15.03.1982:
 - kościół pw. św. Jakuba, 1691-1701, XIX,
 - cmentarz przykościelny
 - kaplica, 1780
 - ogrodzenie z bramkami, 1780
- cmentarz rzym.-kat., z zespołem nagrobków, ul. Partyzantów, 4 ćw. XVIII, nr rej.: A-1275 z 13.11.2014
- kaplica grobowa rodziny Skorupskich, 1885, nr rej.: jw.

11. WIERZBICA – gm.

Ruda Wielka

- cmentarz wojenny z I wojny światowej, 1915, nr rej.: 275/A z 06.09.1984

Wierzbica

- kościół par. p.w. św. Stanisława Bpa, XVIII, nr rej.: 426/A/57 z 25.01.1957, 400/A z 21.06.1967 oraz 181/A z 15.10.1982
- cmentarz rzym.-kat., 1 poł. XIX, nr rej.: 488/A z 05.11.1991
- cmentarz epidemiczny, przy drodze do Koloni Zalesice, 1831, nr rej.: 489/A z 5.11.1991

12. WOLANÓW – gm.

Mniszek

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1865 z kaplicą św. Józefa, 1665-67, nr rej.: 460/A z 29.07.1991
- cmentarz par. rzym.-kat., 1 poł. XIX, nr rej.: 478/A z 05.11.1991

Strzałków

- park, XIX, nr rej.: 762 z 18.12.1957

Wolanów

- cmentarz rzym.-kat., k. XVIII, nr rej.: 490/A z 05.11.1991

Wymysłów - Soszyn

- młyn wodny, k. XIX, nr rej.: A-15 z 17.08.1999

13. ZAKRZEW – gm.

Cerekiew

- kościół par. pw. św. Stanisława Biskupa, 1929-34, nr rej.: A/238 z 22.02.1984
- cmentarz rzym.-kat., najstarsza część, XIX, nr rej.: dec.1342/2013 z 6.12.2013
- kaplica grobowa rodziny Wietrzykowskich, 2 poł. XIX, nr rej.: jw.
- brama cmentarna, 1903, nr rej.: jw.

Jaszowice

- park XVIII, XIX, nr rej.: 761 z 18.12.1957

Milejowice

- zespół dworski, 2 poł. XIX :
 - dwór, nr rej.: 759 z 18.12.1957
 - park, nr rej.: 759 z 18.12.1957

Taczów

- park, XVIII, nr rej.: 760 z 18.12.1957

Zakrzew

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1770-76, XIX-XX nr rej.: A-768 z 28.02.1957, 392 z 21.06.1967 oraz 189/A z 15.10.1982
 - dzwonnica, 1900, nr rej.: A-768 z 29.11.2007
- park dworski, XVIII-XIX, nr rej.: 749 z 19.12.1957
 - pawilon parkowy „meczeta”, 2 poł. XVIII, nr rej.: 804 z 15.05.1958 (nie istnieje)

b) Zabytki ruchome

Zgodnie z art. 3 pkt. 3 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będących dziełem człowieka lub związane z jego działalnością świadectwo minionej epoki, bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Do zabytków ruchomych zalicza się dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, przedstawiające minione kierunki artystyczne oraz inne obiekty (np. kolekcje będące uporządkowanymi zbiorami, numizmaty i pamiątki historyczne, w tym sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order, wytwory techniki, środki transportu, maszyny i narzędzia dające świadectwo nauki i rozwoju cywilizacyjnego, zbiory biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne, przedmioty upamiętniające wydarzenia i działalność wybitnych osobistości i instytucji). Ponadto wystrój architektoniczny (np. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ściennie, mozaiki, sztukaterie i detale architektoniczne: gzymsy, obramowania otworów okiennych i drzwiowych oraz rzeźby ogrodowe, fontanny, kapliczki i krzyże przydrożne, drogowskazy kamienne, nagrobki itp.) zaliczamy do zabytków ruchomych. Zabytki ruchome chronione są poprzez wpis do rejestru zabytków, oraz poprzez wpis do inwentarza muzealiów.

Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, określa obowiązek zgodnego z przepisami użytkowania i zarządzania obiektem zabytkowym, jaki spoczywa na jego właścicielu lub posiadacz, co w programie zostało już omówione. Ponadto ww. ustawa w art. 28, zobowiązuje właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków o zawiadomieniu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o:

1. uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
2. zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
3. zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
4. zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Właściciel lub posiadacz zabytku może wystąpić do właściwego konserwatora zabytków o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac. Zalecenia konserwatorskie mają na celu określenie sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także określenie zakresu dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

W grupie zabytków ruchomych Powiatu Radomskiego znajdują się głównie obiekty o charakterze sakralnym, m.in. figury i kapliczki przydrożne, nagrobki oraz obrazy, rzeźby, szaty liturgiczne, argenteria, itp., wchodzące w skład wyposażenia kościołów i związanych z nimi budynków - głównie plebani i dzwonnicy.

(Nie wszystkie mogą być publikowane ze względów bezpieczeństwa).

W wykazie obiektów wpisanych do rejestru zabytków ruchomych B figurują m.in.:

Gmina Iłża

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Iłża	Stara plebania	Zabytki ruchome wchodzące w skład kolekcji sztuki sakralnej na starej plebanii (260 poz.)	33/B/83	07.04.1983 r.
Iłża	Parafia rzymskokatolicka	Figura przydrożna - barok (1707 r.), kamień rzeźbiony	11/B/82	19.08.1982 r.
Iłża	Kościół p.w. Matki Boskiej Śnieżnej	Wystrój i wyposażenie (7 poz.)	9/B/82	29.07.1982 r.
Iłża	Kościół p.w. św. Ducha	Portal zewnętrzny, Nagrobek Józefa Botwinowicza, Nagrobek Magdaleny Baszczyjewskiej	13/B/82	19.08.1982 r.
Iłża	Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP	Wystrój i wyposażenie kościoła farnego (110 poz.)	8/B/82	29.07.1982 r.
Iłża	Muzeum Regionalne	Kartusz herbowy - barok (1754 r.), kamień	10/B/82	19.08.1982 r.
Kotlarka	Kościół p.w. św. Franciszka	Figura św. Franciszka - barok (XVII w.), kamień, Epitafium Andrzeja Łaszewskiego - klasycyzm (1840r.), kamień	12/B/82	19.08.1982 r.
Kotlarka	Kościół filialny p.w. św. Franciszka	Zabytki ruchome (4 szt.)	B-180	08.04.2008 r.

Gmina Jastrzębia

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Jastrzębia	Kościół p.w. Zwiastowania NMP	Zabytki ruchome (3 szt.)	98/B/94	18.11.1994 r.
Jastrzębia	Kościół p.w. Zwiastowania NMP	Organy	136/B/96	22.04.1996 r.
Goryń	Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP	Zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (10 poz.)	72/B/93	17.02.1993 r.

Gmina Jedlińsk

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Jedlińsk	Plac kościelny kościoła parafialnego pw. św. Piotra i Andrzeja	Figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej z 1884 r. oraz rzeźba Chrystusa na Krzyżu z 1893 r.,	110/B/95	16.02.1995 r.
Jedlińsk	Skwer przy placu rynkowym w pobliżu kościoła parafialnego pw. św. Piotra i Andrzeja w Jedlińsku	Figura św. Wawrzyńca z 1752 r.	68/B/92	09.11.1992 r.
Jedlińsk	ul. św. Wojciecha w Jedlińsku	Figura św. Floriana	69/B/92	16.11.1992 r.
Jedlińsk	Rzeka Tymianka w Jedlińsku	Figura św. Jana Nepomucena	67/B/92	02.11.1992 r.
Jedlińsk	Kościół parafialny pw. św. Piotra i Andrzeja	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego 14 zabytków ruchomych	89/B/94	23.05.1994 r.
Jedlińsk	Kościół parafialny pw. św. Piotra i Andrzeja	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego 70 zabytków ruchomych	66/B/92	22.10.1992 r.
Lisów	Kościół parafialny p.w. Nawiedzenia NMP	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego 13 zabytków ruchomych	166/B/97	26.08.1997 r.
Wsola	W pobliżu wejścia cmentarza parafialnego	Kapliczka z figurą św. Nepomucena z XIX w	111/B/95	17.02.1995 r.
Wsola	Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja we Wsoli	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego 43 zabytki ruchome	144/B/96	09.05.1996 r.
Wsola	Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja we Wsoli	Organy z 1887 r.	61/B/92	21.09.1992 r.

Gmina Jedlnia-Letnisko

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Jedlnia-Letnisko	Ul. Nadrzeczna 77	Krzyż na postumencie z 1900 r.	15B	11.10.2002 r.

Gmina Kowala

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Kowala-Stępocina	Kościół p.w. św. Wojciecha	Prospekt organowy wraz z instrumentem muzycznym	B-104, 1835/2006	17.09.2006 r.
Kowala-Stępocina	Plac przy kościele parafialnym	Kamienna figura Matki Boskiej	116/B/95	11.05.1995 r.
Kowala-Stępocina	Plac przy kościele parafialnym	Brama kościelna	116//B/95	11.05.1995 r.
Kowala-Stępocina	Kościół p.w. św. Wojciecha	Zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła – 44 poz.	116/B/95	11.05.1995 r.
Bardzice	Kościół parafialny p.w. św. Andrzeja Boboli	Zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (5 poz.)	120/B/95	19.06.1995 r.

Gmina Pionki

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Jedlnia (Poświętne)	Kościół p.w. św. Mikołaja Bpa	Zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego (22 poz.)	984/2007 B-139	20.07.2007 r.
Jedlnia (Poświętne)	Plac przy Kościele p.w. św. Mikołaja Bpa	Zabytki ruchome – 2 poz. pomnik nagrobny rodziny Zakrzewskich, pomnik nagrobny ks. Józefa	B-139 1317/2007	21.09.2007 r.
Jedlnia (Poświętne)	Cmentarz parafialny	Pomnik nagrobny ks. Tadeusza Gackiego z 1838 r.	B-127 656/2007	23.05.2007 r.

Gmina Przytyk

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Przytyk	Kościół parafialny pw. Św. Krzyża	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego (15 poz.)	8/96 96/112B/95	5.07.1971 r. 14.03.1995 r.
Przytyk	Kościół parafialny pw. Św. Krzyża	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego (23 poz.)	113 B/95	29.03.1995
Wrzos	Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego (27 poz.)	B/106 106/B/168/97	5.07.1971 r. 8.09.1997 r.
Wrzeszczów	Kościół parafialny p.w. św. Marii Magdaleny	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego (19 poz.)	B/113 113/B/163/97	16.11.1972 r. 30.07.1997 r.
Wrzos	Miejsce przy drodze do wsi Wrzos	Drewniana rzeźba św. Jana Nepomucena przy kapliczce przydrożnej	B/97	5.07.1971 r.

Gmina Skaryszew

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Skaryszew	Kościół Parafialny pw. św. Jakuba w Skaryszewie	Wystrój i wyposażenie kościół parafialnego (135 poz.)	117/B/95 118/B95	10.05.1995 r. 29.05.1995 r.
Odechów	Miejsce przy Kościele pw. Zwiastowania NMP	Kapliczka (gotycka)	17/B/82	20.08.1982 r.
Odechów	Kościół Parafialny pw. Zwiastowania NMP	Wystrój i wyposażenie kościół parafialnego (16 poz.)	153/B/96	29.08.1966 r.

Gmina Wierzbica

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Wierzbica	Kościół parafialny p.w. św. Stanisława Bpa	Wystrój i wyposażenie kościół parafialnego (5 poz.)	141/B/96	10.01.1995 r.

Gmina Wolanów

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Mniszek	Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzcziciela i św. Stanisława Kostki	wystrój i wyposażenie kościół parafialnego (25 poz.)	14 B/157/97	19.05.1997 r.

Gmina Zakrzew

Miejscowość	Miejsce przechowywania	Obiekty	Nr rejestru	Data wpisu
Zakrzew	Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego (19 poz.)	135/B/96 115/B/95	22.04.1996 r. 28.04.1995 r.
Cerekiew	Kościół parafialny p.w. św. Stanisława Bpa	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego (19 poz.)	119/63/B/92 63/B/92	05.10.1992 r. 15.10.1992 r.
Cerekiew	Kościół parafialny p.w. św. Stanisława Bpa	Wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego (17 poz.)	MWKZ /786/2018 MWKZ /162/2019	14.06.2018 r. 07.02.2019 r.

c) Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są bardzo ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach powiatu Radomskiego. W rejestrze Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zabytków archeologicznych zaewidencjonowanych jest 8 zabytków archeologicznych z obszaru powiatu radomskiego. Znaczna część zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru stanowią zabytki zlokalizowane na terenie gminy Iłża.

W **gminie Iłża** znajdują się:

- grodzisko z XIII w. - nr stanowiska AZP: 79-69/1 - nr rejestru: 323/A/67;
- zamek z końca XIV w. nr stanowiska AZP: 79-68/8 - nr rejestru: 96/A/81.

W Seredzicach natomiast znajdują się trzy zabytki archeologiczne, wszystkie będące kopalniami krzemienia:

- nr stanowiska AZP: 79-68/57, 79-68/58 - nr rejestru: 547/A/96;
- nr stanowiska AZP: 79-68/55 - nr rejestru: 545/A/96;
- nr stanowiska ZAP: 79-68/56 - nr rejestru: 546/A/96.

Na obszarze **gminy Iłża** dominuje osadnictwo z czasów epoki kamienia po wczesną epokę brązu oraz osady otwarte i punkty osadnicze z okresu od wczesnego średniowiecza poprzez średniowiecze i późne średniowiecze do czasów nowożytnych. Na szczególną ochronę zasługują stanowiska paleolityczne w pasie pomiędzy Seredzicami a Iłżą oraz stanowiska z okresu od neolitu po wczesne średniowiecze w pasie nad Iłżanką przy, tzw. Chwałowskim Trakcie. Teren gminy w systemie Archeologicznego Zdjęcia Polski znajduje się na 9 obszarach AZP, które były przebadane w latach 1980-2004. Po weryfikacji i uwzględnieniu rezultatów badań z 2014 i 2015 r. zostało opisane 319 stanowisk archeologicznych

W **gminie Kowala** w miejscowości Kowala-Stępocina zlokalizowane jest grodzisko stożkowate – datowane na 2 poł. XIII-XV/XVI w. wpisane do rejestru zabytków decyzją 332/2012 (AZP 76-67/1).

W **gminie Wierzbica** w miejscowości Wierzbica zlokalizowana jest kopalnia pochodząca z epoki kamiennej (nr. Dec. 8/A/79). W **gminie Zakrzew** w miejscowości Taczków natomiast zlokalizowane jest grodzisko stożkowe (nr rej: 4/A/79)

W gminnych planach opieki nad zabytkami wykazano wiele interesujących stanowisk archeologicznych nie wpisanych do rejestru zabytków C. są to m.in.:

Gmina Przytyk - Stanowiska archeologiczne na terenie gminy Przytyk są zróżnicowane pod względem funkcji i chronologii. Najstarsze stanowiska archeologiczne datowane są na młodszą epokę kamienia (neolit), zaś najmłodsze pochodzą z czasów nowożytnych. Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych z obszaru gminy Przytyk pochodzi jednak z okresu średniowiecza i z czasów nowożytnych. Bardzo interesująca jest grupa stanowisk archeologicznych o charakterze osadniczym i sepulkralnym związanych z zasiedleniem tych ziem przez społeczności określane mianem kultury przeworskiej. Analiza rozkładu terytorialnego stanowisk archeologicznych pokazuje, że grupują się one przede wszystkim wzdłuż głównych cieków wodnych - Radomki, Wiązownicy czy Dobrzycy. Zaś obecność stanowisk archeologicznych - datowanych szczególnie na okres średniowiecza czasów nowożytnych - wokół obecnych wsi i kolonii, świadczy o ich historycznym rodowodzie.

Na terenie **Gminy Gózd** w ewidencji zabytków znajduje się 40 stanowisk archeologicznych, żadne nie jest wpisane do rejestru zabytków. Większość stanowisk archeologicznych została rozpoznana „powierzchniowo” podczas dużego projektu realizowanego już od końca lat 70-tych XX w., jest to Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Obszar gminy znajduje się na 8 obszarach AZP: 74-68, 74-69, 74-70, 75-68, 75-69, 75-70, 76-69, 76-70. Na sześciu z nich występują stanowiska archeologiczne. Większość z nich to stanowiska datowane na okres średniowiecza, bądź okres nowożytny.

Kilka stanowisk podczas weryfikacji powierzchniowej w 2019 r. określono jako - weryfikacja negatywna (nie zarejestrowano wówczas materiału zabytkowego). Dotyczy to następujących stanowisk: Małęczyn st. 4 (AZP: 74-68/39), Małęczyn st. 5 (AZP: 74-68/40), Małęczyn st. 6 (AZP: 74-68/41), Kiedrzyń st. 1 (AZP: 74-68/48).

Gmina Wierzbica wśród 86 stanowisk archeologicznych, oprócz stanowiska wpisanego do rejestru, szczególną ochroną, ze względów poznawczych, należy objąć stanowiska rozlokowane w kilku rejonach: Wierzbica miasto oraz wokół wsi: Polany, Łączany, Pomorzany i Suliszka.

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Zgodnie z treścią art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek archeologiczny jest to zabytek nieruchomy, który stanowi powierzchnię, podziemną lub podwodną pozostałość egzystencji działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Definicja określa jednocześnie potencjalnie duży zasób zabytków archeologicznych, na które składają się zarówno tzw. stanowiska archeologiczne (obiekty i warstwy kulturowe zlokalizowane w terenie), jak i ruchome zabytki (przedmioty) z nich pochodzące.

Ewidencja zabytków archeologicznych wskazuje miejsce występowania nieruchomego zabytku archeologicznego. Jest podstawowym narzędziem służącym do ochrony dziedzictwa archeologicznego w procesie inwestycyjnym, przed rozpoczęciem których zawsze należy sprawdzić, czy na jej obszarze nie znajdują się stanowiska archeologiczne; czy nie ma tam zabytków archeologicznych. Właściciel terenu, na którym znajduje się zabytek archeologiczny ujęty w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma określone obowiązki. Jest zobowiązany zrealizować i sfinansować badania archeologiczne w ramach ustalonych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Na terenie powiatu radomskiego znajdują się stanowiska archeologiczne wskazane do ujęcia w gminnych ewidencjach zabytków. Należy mieć na uwadze, że stanowiska archeologiczne podlegają nieustannym zagrożeniom. Przyczynia się do tego rozwój przemysłu, turystyki, budownictwa mieszkaniowego oraz intensyfikacja rolnictwa, dlatego istotne jest wypełnianie przez inwestorów wymogów konserwatorskich określonych przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Zabytki archeologiczne są szczególnie narażone na zniszczenia i uszkodzenia, co może być wywołane zarówno działaniami człowieka jak i natury, np. erozją.

Wśród głównych zagrożeń należy wskazać:

- działania inwestycyjne, w trakcie których prowadzone są prace ziemne: (budowa obiektów kubaturowych, budowa i rozbudowa współczesnej infrastruktury),
- nielegalne poszukiwania znalezisk archeologicznych (z użyciem różnego rodzaju urządzeń elektronicznych i rozkopywanie stanowisk),
- erozja i niszczenie stanowisk przez głęboką orkę na terenach rolnych

Ważnym elementem działań jest nacisk na upowszechnianie wiedzy i edukację nakierowaną na przybliżenie mieszkańcom (w tym młodzieży szkolnej) Powiatu Radomskiego zasobów lokalnego materialnego dziedzictwa archeologicznego. Propagowanie właściwych postaw obywatelskich dotyczących ochrony zabytków archeologicznych, zapobiegania ich uszkodzaniu lub zniszczeniu.

Uwzględniając cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w wyniku dokonanej kompleksowej analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Powiecie Radomskim w oparciu o inne dokumenty strategiczne utworzone na poziomie gminy zostały sformułowane następujące priorytety w perspektywie wieloletniej, kierunki i działania w perspektywie 4 letniej.

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU – ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza szans i zagrożeń tzw. analiza SWOT stanowi jedną z najbardziej rozpoznawalnych technik analitycznych, jej prostota i przejrzystość doceniane są zarówno przez przedsiębiorców jak i samorządy. W odniesieniu do samorządów stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki oraz ułatwia identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju.

Czynniki rozwoju można podzielić zgodnie z kryterium pochodzenia na wewnętrzne i zewnętrzne. Czynniki wewnętrzne to te, na które wpływ ma społeczność lokalna. Według zasad analizy SWOT są to silne i słabe strony. Przez czynniki zewnętrzne rozumie się wszystko, co umiejscowione jest w bliższym lub dalszym otoczeniu jednostki i na co lokalna społeczność nie ma wpływu. Na potrzeby analizy są to szanse i zagrożenia. Przy podziale czynników można również zastosować kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, wówczas wyróżnione zostaną czynniki pozytywne, czyli atuty i szanse oraz negatywne czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT, skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego w Powiecie Radomskim. Analiza uwzględnia zarówno zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, jak również inne czynniki wynikające z wielości i różnorodności elementów składających się na dziedzictwo kulturowe. Tym samym analiza odpowiada fundamentalnemu założeniu względem niniejszego programu tj. konieczności zmiany nieefektywnego systemu ochrony zabytków w efektywny system ochrony dziedzictwa. Na dziedzictwo powiatu składają się bowiem kilkusetletnia historia, przejawiająca się zarówno w bogactwie zasobu zabytkowego, jak również w tradycji i kulturze, tworząc niepowtarzalny klimat.

Mocne strony:

- różnorodność krajobrazu naturalnego i kulturowego na terenie powiatu;
- duża ilość obiektów zabytkowych, niejednokrotnie o znaczeniu ponadregionalnym;
- różnorodność wartości przyrodniczo-krajobrazowych i obiektów zabytkowych sprzyjająca ochronie zintegrowanej;
- dobra kondycja środowiska naturalnego, reprezentowana przez liczne formy ochrony przyrody;
- bogate i urozmaicone dziedzictwo archeologiczne;
- systematyczna ochrona zabytków, poprzez udzielanie dotacji na prace konserwatorskie lub roboty budowlane;
- rozbudowana sieć szlaków turystycznych;
- dobry stan techniczny zespołów sakralnych i budynków użyteczności publicznej;
- atrakcyjne szlaki rowerowe na terenie powiatu;
- ciekawe szlaki piesze, obejmujące teren powiatu;
- liczne ścieżki przyrodniczo-dydaktyczne;
- dobre warunki naturalne do rozwoju działalności w sektorze turystyki;
- dobre rozpoznanie obiektów zabytkowych ze strony służb konserwatorskich;
- silne tradycje narodowe i regionalne oraz świadomość znaczenia dziedzictwa kulturowego, sprzyjająca zrozumieniu potrzeby ochrony zabytków;
- znaczna ilość interesujących imprez kulturalnych;
- dostępnie i atrakcyjnie zlokalizowane biblioteki oraz ośrodki kultury;

Słabe strony:

- niekontrolowana urbanizacja i chaos przestrzenny, zaniedbanie tradycyjnych układów przestrzennych;
- brak opracowanych i aktualnie obowiązujących gminnych programów opieki nad zabytkami (niektóre gminy powiatu);
- degradacja krajobrazu kulturowego przez nową zabudowę;
- niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki;
- zły stan techniczny obiektów zabytkowych;
- brak specjalistów z dziedziny ochrony zabytków, dziedzictwa kulturowego, regionalnej architektury oraz opracowań specjalistycznych z tej tematyki dotyczących regionu;
- niewystarczający stan zabezpieczenia obiektów zabytkowych;
- pogarszanie się stanu obiektów zabytkowych na skutek braku opieki, oraz braku środków finansowych;
- niewystarczające oznaczenie i promocja walorów zabytkowych, np. poprzez tablice informacyjne;
- niewystarczające wykorzystanie lokalnych produktów jako narzędzi promocji;
- samowola budowlana w zakresie remontów obiektów zabytkowych, nieodpowiadające standardom konserwatorskim wykonawstwo, stosowanie niewłaściwych technologii i materiałów;
- niski poziom edukacji mieszkańców w kontekście wartości dziedzictwa kulturowego.

Szanse:

- poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe;
- rozwój inicjatyw lokalnych i inicjatyw organizacji pozarządowych działających na polu ochrony zabytków;
- rozwój mediów i nowych systemów informacji, duża rola mediów w popularyzowaniu tematów historycznych, zabytków i ich ochrony;
- rosnąca rola samorządu, który ochronę zabytków włącza w sferę rozwoju lokalnego;
- wprowadzenie publicznych dyskusji nad planami zagospodarowania przestrzennego;
- koordynowanie działań konserwatorskich z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- postęp w dziedzinie finansowania ochrony środowiska kulturowego z wykorzystaniem różnych źródeł (międzynarodowych, państwowych, samorządowych, prywatnych);
- współpraca z innymi, ościennymi powiatami;
- rozwój i promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- edukacja społeczeństwa szczególnie najmłodszych mieszkańców powiatu;
- wzrost świadomości krajobrazu kulturowego i obiektów zabytkowych jako produktu turystycznego;
- wzrost popularności turystyki weekendowej;
- aktywny udział stowarzyszeń oraz organizacji pozarządowych w kształtowaniu i pielęgnowaniu regionalnej świadomości kulturowej;

Zagrożenia:

- samowolne działanie na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich;
- brak skutecznego egzekwowania prawa;
- brak gotowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji;
- niestabilność finansów;
- zbyt małe zaangażowanie społeczne w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego;
- przypisywanie powiatowi nowych zadań bez zabezpieczenia środków finansowych;
- niedostateczna promocja zabytków jako szansy rozwojowej Powiatu.

Wyniki analizy SWOT dla ochrony dziedzictwa kulturowego w powiecie radomskim wskazują na kilka charakterystycznych prawidłowości i zjawisk, które należy uwzględnić w powiatowym programie opieki nad zabytkami:

1. Zasoby powiatu są bardzo bogate w zabytki, a w szczególności zabytki o charakterze sakralnym;
2. Brak jest spójnych programów działania, mechanizmów współpracy pomiędzy poszczególnymi rodzajami i szczeblami administracji;
3. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w powszechnej świadomości społecznej jest nieobecna i co za tym idzie – brak jest presji i efektywnej kontroli społecznej w tym zakresie;
4. Budynki użyteczności sakralnej dzięki staraniom właścicieli oraz wsparciu ze strony państwa i samorządu są zadbane, ich stan nie pogarsza się, a w niektórych przypadkach ulega poprawie;
5. Sytuacja mniej cennych obiektów czy zespołów zabytkowych jest mniej korzystna, niejednokrotnie katastrofalna;

Nie ulega wątpliwości, że mimo umiarkowanie korzystnej sytuacji ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu radomskiego wciąż koniecznym jest podjęcie świadomych i planowych działań celem dalszej poprawy stanu ochrony dziedzictwa kulturowego regionu, w szczególności zwrócić uwagę na następujące działania:

- poprawa stanu technicznego zabytkowych obiektów mieszkalnych i zespołów dworsko-parkowych ;
- zahamowanie degradacji krajobrazu i zaśmiecania przestrzeni przez nieprzemyślaną zabudowę;
- upowszechnianie świadomości wartości krajobrazu kulturowego; budzenie zainteresowań w dziedzinie dziedzictwa kulturowego oraz pozytywnego ruchu społecznego ma rzecz jego
- zainteresowanie władz samorządowych szczebla gminnego problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego (m.in. jako tradycyjna przestrzeń).

VII. KOMUNIKACJA, POROZUMIENIE I WSPÓŁPRACA W OBSZARZE OCHRONY ZABYTKÓW POWIATU RADOMSKIEGO

Świadoma partycypacja społeczna w procesie (re)interpretacji dziedzictwa jest elementem budowy wspólnej tożsamości, a pośrednio więzi międzyludzkich i zaufania, które ułatwia interakcję oraz współdziałanie i jest kluczowym czynnikiem rozwoju kapitału społecznego. Dziedzictwo kulturowe stanowi nie tylko istotny filar naszej tożsamości narodowej, jako świadectwo historii Polski, ale także – odwołując się do tradycyjnej kultury lokalnej – jest nośnikiem mocnych więzi międzyludzkich i wzorców zachowań, które zostały zachowane w kulturze lokalnej.

Mimo tak ważnej roli dziedzictwa kulturowego w budowaniu kapitału społecznego aż 14% społeczeństwa twierdzi, że zabytki w ogóle ich nie interesują. Jest także pewna część społeczeństwa, która neutralnie lub źle ocenia rolę zabytków. Co dziesiąty uczestnik badań społecznych zleconych przez NID67 uważa, że zabytki w żaden sposób nie wpływają na poprawę standardu życia lokalnych społeczności, zdaniem 7% respondentów (*Krajowy Program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017*)

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 wskazano, że dziedzictwo kulturowe stanowi nie tylko przedmiot ochrony, lecz także zasób, który powinien być wykorzystywany z myślą o obecnym i przyszłym rozwoju. Obejmuje ono tak materialne dobra kultury, jak wartości artystyczne oraz poznawcze, utrwalające naszą pamięć narodową i tworzące tożsamość.

Warunkiem wykorzystania potencjału społeczno-ekonomicznego dziedzictwa kulturowego do budowania kapitału społecznego mieszkańców Powiatu Radomskiego jest rozpowszechnienie wiedzy na jego temat, zwiększenie świadomości dotyczącej wartości lokalnego dziedzictwa.

Zaangażowanie w proces aktywnego i świadomego poznawania zabytków i z nich korzystania, jako z istotnego elementu dziedzictwa kulturowego, jest warunkiem korzystania z wartości materialnych i niematerialnych zawartych w tym zasobie. Z tego względu za szczególnie istotne należy uznać podjęcie działań, których celem będzie jednocześnie zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Efektem aktywniejszego udziału obywateli w procesie poznawania dziedzictwa i jego ochrony będzie odtworzenie relacji między społecznościami lokalnymi a dziedzictwem, rozpoznanie w zabytkach ważnego świadectwa naszej historii i źródła tożsamości oraz wzmocnienie społecznej woli zachowania zabytków we właściwym stanie i w poszanowaniu autentyzmu, jako wartości wyjątkowej.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej dotyczącej wartości dziedzictwa kulturowego to kierunek szerokich działań o charakterze ogólnym, edukacyjno-społecznym, przeznaczony dla grup, które nie są bezpośrednio odpowiedzialne za ochronę zabytków. Ma na celu zwiększenie zainteresowania dziedzictwem i skuteczniejsze docieranie z treściami istotnymi dla ochrony dziedzictwa do odbiorców nieposiadających ugruntowanej wiedzy o dziedzictwie i zabytkach. Proponowane kampanie dotyczą opracowania programów edukacyjnych i zmian w podstawach programowych dla szkół podstawowych i średnich w celu pogłębienie wrażliwości młodego pokolenia na dziedzictwo, zabytki architektoniczne i archeologiczne.

Priorytet 1.

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu, jako elementu rozwoju gospodarczo-społecznego

Działania

1. Zahamowanie procesów degradacji obiektów zabytkowych i poprawa ich stanu zachowania – zabezpieczenie stanu zachowania zabytków będących własnością powiatu poprzez przegląd stanu technicznego obiektów oraz opracowanie planu remontów; weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości poniesionych środków na przeglądy, remonty, konserwacje, ilości podjętych działań, ilości zaplanowanych i przeprowadzonych prac.
2. Monitoring stanu zachowania zabytków, zwłaszcza tych będących w stanie zagrożenia – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości koniecznych interwencji, ilości przeznaczonych bądź wydatkowanych środków.
3. Współpraca z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, polegająca na powiadomieniu MWKZ o przypadkach niszczenia zabytków objętych ochroną konserwatorską, a nie będących własnością powiatu – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości koniecznych interwencji.
4. Realizowanie prac porządkowych na zabytkowych cmentarzach wojennych – weryfikacja realizacji zadania poprzez wyszczególnienie podjętych prac, wskazanie obiektów, których dotyczyły oraz poniesionych kosztów.
5. Intensyfikacja starań o uzyskanie zewnętrznych środków finansowania - weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości podjętych działań oraz ilości uzyskanych środków.
6. Udostępnienie mieszkańcom Powiatu Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Radomskiego na lata 2024-2028
7. Wyznaczenie osoby zajmującej się sprawami ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (znajomość przepisów prawa, współpraca z pracownikami urzędu konserwatorskiego, wiedza na temat zasobów zabytkowych gmin, itp.).
8. Współpraca z Urzędem Konserwatorskim, innymi urzędami oraz instytucjami zajmującymi się ochroną zabytków.
9. Realizacja programu finansowego mającego na celu dofinansowanie najpilniejszych prac przy zabytkach, będących własnością osób prywatnych, organizacji pozarządowych czy wspólnot, na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
10. Wsparcie prawne i merytoryczne dla właścicieli zabytków i organizacji pozarządowych w inicjowaniu działań przy zabytkach.
11. Jasne i czytelne zaprezentowanie wszystkich form ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych gmin i powiatu – szczegółowe oznaczenie zabytków i lokalizacji terenów objętych ochroną – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie informacji, czy oznakowano obiekty oraz czy znalazły się informacje o formach ochrony zabytków.

Priorytet 2

Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowie tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu

Działania

1. Promowanie dziedzictwa kulturowego Powiatu, poprzez propagowanie działań mających na celu przywrócenie i kultywowanie tradycji ludowych i obrzędów.
2. Opracowanie zasad ustanawiania społecznych opiekunów zabytków (w tym zarządzenie Starosty Radomskiego) prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków.
3. Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu:
 - wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie informacji o ilości wydanych i/lub objętych patronatem oraz wsparciem finansowym publikacji/folderów/przewodników;
 - oznakowanie obiektów zabytkowych oraz pomników przyrody w terenie – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości umieszczonych tablic;
 - promowanie i informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych, w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie informacji o ilości odkryć oraz podjętej współpracy;
 - wspierania, inicjowanie, organizowanie konkursów, gier terenowych, wystaw, praktyk odnośnie zabytków w celu zainteresowania tematyką zabytków oraz ochroną dziedzictwa kulturowego – współpraca z gminami, właścicielami zabytków, organizacjami społecznymi, instytucjami kultury, osobami prywatnymi - weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości oraz tytułów konkursów i gier, wskazanie liczby uczestników konkursów.
4. Podniesienie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego:
 - szkolenie pracowników w zakresie zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości szkoleń, a w efekcie osób przeszkolonych;
 - zapoznanie dzieci i młodzieży w ramach edukacji szkolnej, z historią powiatu oraz dziedzictwem materialnym i sposobami jego ochrony – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie informacji o stanie edukacji nt. historii oraz dziedzictwa kulturowego powiatu oraz podanie liczby placówek oświatowych i uczniów objętych programem edukacji lokalnej;
 - organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, seminariów, konferencji i innych działań propagujących wiedzę o historii i kulturze materialnej powiatu – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie ilości organizowanych zdarzeń, ilości przeznaczonych na ten cel środków, ilości osób oraz jednostek biorących udział w zadaniu;
 - aktywizacja mieszkańców, w szczególności dzieci i młodzieży w zakresie podejmowania społecznych prac porządkowych przy zabytkach i w ich otoczeniu, mająca na celu uświadomienie wartości lokalnego dziedzictwa i poczucia współodpowiedzialności za jego ochronę – weryfikacja realizacji zadania poprzez podanie podjętych działań, ilości osób biorących udział oraz ilości przeznaczonych na ten cel środków.
 - Kształtowanie tożsamości lokalnej poprzez wspieranie istniejących i powstających organizacji społecznych, ukierunkowanych na opiekę nad pamiątkami historii, zdobywanie wiedzy historycznej i dzielenie się nią społeczności lokalnej.

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zadania określone w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Radomskiego na lata 2024 – 2028 wykonywane będą za pomocą nw. instrumentów:

1. **instrumentów prawnych** ukształtowanych przez przepisy ustawowe, w szczególności ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawy prawo budowlane, ustawy prawo ochrony środowiska, ustawy o ochronie przyrody;
2. **instrumentów finansowych** zakładających udział dotacji, subwencji, dofinansowań oraz środków pochodzących z funduszy europejskich oraz innych źródeł zewnętrznych;
3. **instrumentów koordynacji** związanych z realizacją projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisanych w wojewódzkich i gminnych programach, współpracą z gminami, ośrodkami naukowymi i organizacjami społecznymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
4. **instrumentów społecznych** wyrażających się poprzez uzyskanie dla programu wsparcia lokalnej społeczności i współdziałania z organizacjami społecznymi w obszarze edukacyjnym i promocyjnym;
5. **instrumentów kontrolnych** poprzez ocenę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji programu oraz aktualizację bazy zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu.

IX. ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OCHRONY NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Zarząd Powiatu zobowiązany jest do sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami i przedstawiania go Radzie Powiatu. Sprawozdanie powinno być poprzedzone analizą realizacji programu, uwzględniającą stopień wykonania zadań przyjętych do realizacji oraz efektywnością ich wykonania.

Analiza powinna uwzględniać wskaźniki, wśród których wymienić należy udział wydatków powiatu radomskiego na ochronę i opiekę nad zabytkami, kwotę pozyskanych środków zewnętrznych, liczbę obiektów wyremontowanych oraz zabezpieczonych przed zniszczeniem i dewastacją, liczbę opracowanych szlaków turystycznych z uwzględnieniem zasobów dziedzictwa kulturowego, liczbę przeprowadzonych prelekcji, szkoleń, warsztatów poświęconych tematyce dziedzictwa kulturowego powiatu, liczbę współorganizowanych i dotowanych imprez kulturalnych, liczbę przeprowadzonych konkursów, liczbę wspartych lub dotowanych organizacji, liczbę publikacji prasowych i internetowych, liczbę promowanych projektów dotyczących digitalizacji i archiwizacji dokumentów i fotografii dziedzictwa kulturowego, zakres współpracy z gminami, wojewódzki konserwatorem zabytków, organami administracji publicznej wyższego szczebla, organizacjami pozarządowymi i właścicielami zabytków.

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Finansowanie i współfinansowanie opieki nad zabytkami odbywa się na zasadach określonych w rozdziale 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Podstawowym źródłem finansowania zabytków w Polsce są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów poszczególnych samorządów.

Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organ stanowiący – gminy, powiatu, samorządu województwa.

Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie, udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu.

Ustawowy obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie, wiąże się m.in. z prowadzeniem i finansowaniem przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Obowiązek ten spoczywa na posiadaczu zabytku, który dysponuje tytułem prawnym do zabytku wynikającym z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie robót, o których mowa wyżej jest jego zadaniem własnym. Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach mogą ubiegać się o ich dofinansowanie.

Zgodnie z obowiązującym porządkiem prawnym przez dbanie o zabytek rozumie się działania związane z zapewnieniem warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacją wiedzy o zabytkach, prowadzeniem prac konserwatorskich, restauratorskich, oraz budowlanych, utrzymaniem zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Do podejmowania powyższych zadań zobowiązani są właściciele zabytku lub podmioty mający tytuł prawny do zabytku, w tym osoby fizyczne i jednostki organizacyjne.

W przypadku samorządów finansowanie z własnego budżetu może być mało efektywne, w związku z powyższym zarówno samorządy jak i inne podmioty mogą ubiegać się o środki zewnętrzne. Środki te podzielić należy na krajowe oraz zagraniczne.

Do środków krajowych zalicza się:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- dotacje Wojewódzkie;
- dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji – tzw. fundusz kościelny;
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów;
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- środki finansowe od fundacji.

Do środków zagranicznych zalicza się:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych;
- źródła poza unijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

W ramach przyjętych w Polsce programów operacyjnych, w tym regionalnych programów operacyjnych środki z unijnej perspektywy finansowej na lata 2021-2027 dostępne będą z następujących źródeł:

- **Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR)**, którego celem jest wzmocnienie spójności społecznej i gospodarczej UE poprzez łagodzenie dysproporcji w rozwoju europejskich regionów,
- **Funduszu Spójności (FS)**, którego celem jest zredukowanie obecnych dysproporcji gospodarczych i społecznych, a również promowanie zrównoważonego rozwoju poprzez realizację strategicznych projektów w obszarach związanych z ochroną środowiska i transportem,
- **Europejskiego Funduszu Społecznego+**, którego celem jest odpowiedź na wyzwania rynku pracy i wyzwania społeczne oraz stymulowanie zrównoważonego rozwoju gospodarczego poprzez inwestowanie w kapitał ludzki. EFS + stanowić będzie połączenie ze sobą kilku instrumentów, które w perspektywie finansowej 2014-2020 funkcjonowały oddzielnie, odpowiednio: Europejskiego Funduszu Społecznego, Inicjatywy na rzecz osób młodych (YEI),
- **Europejskiego Funduszu Pomocy Najbardziej Potrzebującym (FEAD)** oraz **Europejskiego Programu na rzecz Zatrudnienia i Innowacji Społecznych (EaSI)**,
- **Funduszu na rzecz unijnej polityki morskiej i rybołówstwa (EFMR)**, którego celem jest wsparcie społeczności nadmorskich,
- **Funduszu Sprawiedliwej Transformacji**, którego celem jest łagodzenie skutków społecznych i gospodarczych związanych z transformacją energetyczną.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami reguluje zakres, oraz formę ochrony zabytków i opieki nad nimi, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach. Organy administracji samorządowej realizują przedsięwzięcia związane z ochroną zabytków, podejmując działania w ramach kompetencji wynikających z właściwych ustaw ustrojowych, tzn. o samorządzie gminnym, powiatowym lub województwa.

Z uwagi na szeroki zakres możliwości dotyczących źródeł finansowania programu, niniejszy program nie wskazuje precyzyjnych informacji, a wskazuje jedynie jego potencjalne źródła. Informacje dotyczące wykorzystanych źródeł finansowania programu podawane zostaną w sprawozdaniu z realizacji zadań programu.

XI. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ POWIAT ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW.

Stosownie do przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami, do których należą dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

Jak wspomniano wcześniej w przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym, zaś pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatowy powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest powiat radomski,
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu radomskiego.

Przedmiotowy program zostanie przyjęty przez Radę Powiatu w Radomiu jako wieloletnie (4 lata) zadanie cykliczne. Środki finansowe przeznaczone na realizację programu planowane będą corocznie i szacowane w zależności od potrzeb. Współpraca przy realizacji założeń programu oparta będzie na wzajemnej komunikacji międzyinstytucjonalnej. W ramach wspólnych zadań programu współpracować będą:

- Starostwo Powiatowe w Radomiu;
- Wojewódzki Mazowiecki Konserwator Zabytków;
- Burmistrzowie i wójtowie gmin powiatu radomskiego;
- Placówki oświatowe, tj. szkoły podstawowe, szkoły ponad podstawowe, przedszkola, Ośrodki wychowawcze;
- Placówki kulturalne;
- Powiatowy Zarząd Dróg Publicznych;
- Powiatowa Stacja Sanitarno Epidemiologiczna;
- Komenda Miejska Państwowej Straży Pożarnej w Radomiu;
- Komenda Miejska Policji w Radomiu;
- Mieszkańcy Powiatu Radomskiego;
- Kościoły i związki wyznaniowe;
- Organizacje pozarządowe;
- Inni partnerzy zainteresowani ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

Sprawozdanie z realizacją programu co 2 lata, przedkładać będzie Radzie Powiatu w Radomiu.

Podsumowanie

Program opieki nad zabytkami Powiatu radomskiego jest nie tylko świadectwem szacunku dla przeszłości, ale także wyrazem odpowiedzialności za przekazanie tej spuścizny przyszłym pokoleniom. Dzięki wspólnym wysiłkom udało się nie tylko zachować, ale i podkreślić znaczenie tych bezcennych świadków historii, które są integralną częścią naszej tożsamości kulturowej.

Zabytki są naszymi mostami łączącymi przeszłość z teraźniejszością, pozwalającymi nam zrozumieć, skąd przyszliśmy i dokąd zmierzamy jako społeczeństwo. Są one źródłem wiedzy, inspiracji oraz miejscem refleksji i edukacji. W powiecie radomskim każdy zabytek, od kościoła po dawny młyn, od pałacu po skromną chatę, opowiada unikalną historię, która przyczynia się do bogactwa naszej lokalnej i narodowej tożsamości.

Patrząc w przyszłość, naszym zobowiązaniem jest kontynuacja działań na rzecz ochrony zabytków oraz rozwijanie programów edukacyjnych, które będą kształtować świadomość konieczności dbania o dziedzictwo kulturowe. Musimy pamiętać, że zabytki są nie tylko cennym zasobem, ale również obowiązkiem, który wymaga stałej troski i uwagi.

Ważnym elementem programu jest rozwój i promocja walorów turystycznych powiatu, z wykorzystaniem obiektów zabytkowych, bogactwa przyrody oraz regionalnej tradycji. Zakłada się, że cele określone w niniejszym programie będą osiągnięte w wyniku szerokiej współpracy władz powiatu radomskiego z Mazowieckim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, jednostkami samorządu terytorialnego oraz organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami, których działania obejmują ochronę walorów kulturowych i krajobrazowych.

Program podkreśla rolę całej społeczności lokalnej – właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, jednostek organizacyjnych powiatu, władz samorządowych oraz wszystkich mieszkańców w zachowaniu miejscowego dziedzictwa kulturowego.

Kolejna aktualizacja Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Radomskiego powinna zostać opracowana na okres kolejnych czterech lat, licząc od daty uchwalenia przez Radę Powiatu w Radomiu niniejszego programu.

